

A „mikroszociológiáról” és a „szociometriáról”

HEGEDŰS ANDRÁS

1. A modern polgári szociológia marxista kritikájának szerepéről

A polgári szociológia jelenlegi helyzetét egy groteszk ellentmondás jellemzi: szerepe növekvőben van a burzsoá világnézet formálásában s ugyanakkor sok jel arra mutat, hogy tudományos szempontból egyre inkább zsákutcába került. „Siker” egyfelől, tudományos zsákutca másfelől — korántsem zárja ki egymást. Különösen nem a mai modern burzsoá társadalomban, ahol erősen központosított, hatalmas sajtógépezet segítségével „népszerűvé” válhatnak olyan szellemi irányzatok is, amelyeknek legalábbis kétes a tudományos értékük.

A polgári szociológia „sikerét” nem tudományos eredményeken lehet lemérni, — különösen módszertani-technikai kérdésekben hozott bizonyos újat —, hanem mindenekelőtt a szociológiai társaságok, egyetemi katedrák, folyóiratok, tanulmányok, könyvek, — s természetesen mindenekelőtt a zsebkönyvek és lexikonok — számának gyors növekedésén. De sok-sok más tény is tanuskodik emellett. A burzsoá szociológusok társadalomszemléletének hatását megtaláljuk a politikai munkákban éppen úgy, mint az irodalomban.

Mi a „siker” titka?

Vessünk egy pillantást a polgári szociológia, mint önálló tudományág kialakulására.

A polgári társadalomtudományokban — mint ismeretes — a szociológia a legfiatalabb tudományágak között foglal helyet. Alig több mint egy évszázados múltra tekint vissza. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy megelőzően a különböző filozófiai irányzatokon belül nem volt többé vagy kevésbé határozott társadalomszemlélet. Ez azonban ebben az időben még nem fejlődött önálló társadalomtudományi ággá. „A szociológia a krízis gyermeke, a legnagyobb életkrízisé, amelyet a világ átélt” — ismeri be a maga módján Alfred Weber nyugatnémet szociológus.¹

A szociológia a kifejlett kapitalista társadalom ellentmondásai következtében alakult ki és vált a polgári társadalomtudomány egyik legnagyobb érdeklődésre számot tartó ágává. Olyan tudományággá, amely már nem csupán általános társadalomszemlélet, — sőt egyre kevésbé az — hanem J. B. Gittler megfogalmazása szerint, „az emberi együttélés formáinak és folyamatainak tanulmányozásával foglalkozó” tudományág.²

¹ A. Weber: Einführung in die Soziologie. München 1955. 96. o.

² J. B. Gittler: Social Dynamic. New-York 1952. 13. o.

A burzsoá szociológia iránti érdeklődés nem egyenletesen fejlődött, a két világháború között bizonyos megtorpanás következett be, de az utóbbi másfél évtizedben ismét bizonyos mértékű „fellendülésnek” lehetünk tanúi.

Az új társadalomtudományi ágak, a „krízis gyermekének” második világháború utáni újabb „előretörése” nem véletlen jelenség. A szocialista erők megnövekedése következtében a megingott kapitalista társadalmi rend haszonélvezőinek ma sokkal inkább, mint bármikor eddig szükségük van olyan tudományágra, amely a társadalmi jelenségeket úgy magyarázza, hogy eltakarja igazi lényegüket, és amely a társadalmi bajok orvoslására új és új „csodabalzsammal” tud szolgálni.

Nem lehet kétséges, hogy a polgári társadalomtudományi ágak közül ennek a szerepnek a betöltésére leginkább a szociológia hivatott. Ez a legfőbb oka annak, hogy a kapitalista államok és különböző tőkés csoportok — amelyek általában szűkmarkúak, ha társadalomtudományi kutatásról van szó — nem sajnálják a pénzt költséges szociológiai kutatások fedezésére, kutató intézetek, folyóiratok és társaságok finanszírozására.

De mi sem lenne nagyobb egyoldalúság, mint csak abban látni a polgári szociológia „sikereinek” titkát. A modern burzsoá szociológia — különösen módszertani kérdésekben — olyan új megoldási módokat dolgozott ki, amelyek azt a látszatot keltik, hogy az új irányzatok képesek a társadalmi valóság feltárására. Ezt a hatást erősíti a gyorsan fejlődő természettudománytól átvett terminológiájuk is (társadalmi atom, molekula, elektron) és a matematikai módszerek, amelyeket egyre szélesebben alkalmaznak.

Mindehhez figyelembe kell venni azt is, hogy a kapitalista országokban a munkásosztályon kívül más társadalmi rétegekben is egyre növekszik azoknak a száma, akik „átélik” és „átérzik” a kapitalizmus társadalmi változását, és magyarázatokat keresnek koruk társadalmi jelenségeire. Közülük sokan — különösen értelmiségiek — nem jutottak el a marxizmus igazságának felismeréséig, és ezek a kibontakozásnak a forradalom nélküli — a társadalmi-termelési viszonyok változatlanul hagyása melletti — útját keresik. Az ilyenfajta útkeresés növeli a szociológia iránt érdeklődők taborát, és burzsoá szociológia művelőinek sorába sodor sok jószándékú polgári értelmiséget. Sőt a burzsoá szociológia sok aktív művelője ehhez a típushoz tartozik.

Erre a rétegre, így a mai polgári szociológusok nem kis részére döbbenetesen illenek Marx megállapításai, amelyeket a fejlett társadalomban élő kispolgárról tett: „... a nagyburzsoázia pompája vakítja, s ugyanakkor együttérez a nép szenvedéseivel. Lelkében azt képzei magáról, hogy pártatlan. Az ilyen kispolgár isteníti az ellentmondást, mert az ellentmondás létének alapja. Ő maga a megtestesült társadalmi ellentmondás.”³

A burzsoá szociológia társadalmi tudatra gyakorolt hatásának megnövekedése e tekintetben hasonló jelenség ahhoz, mint ami e tekintetben nálunk az első világháború előtt és a két világháború között játszódott le, csak méretei nagyobbak. Nálunk akkor előbb főként a polgári radikálisok között a szociológia iránt, majd később a népiesek taborában a szociográfia iránt (elsősorban a falukutató irodalom formájában) nyilvánult meg számottevő érdeklődés hasonló okokból.

A polgári szociológia „előretörése” rendkívül összetett társadalmi, ideológiai folyamat, amelyet nagy hiba lenne egyszerűen úgy kezelni, mint a

³ Marx levele Anyenkovhoz. A filozófia nyomora. Szikra, 1952. 32. o.

„kapitalizmus ideológiai” ügynökségének átmeneti sikereit. Ilyen kezelési mód a marxista irodalomban sajnos nem ritka.

A modern polgári szociológia mögött a lényegét illetően kapitalista érdekek húzódnak meg — ha erről megfeledekezünk, menthetetlenül a revizionizmus mocsarába kerülünk —, de viszont ha csak ezt látjuk benne, akkor dogmatikusan leegyszerűsítjük a társadalmi-ideológiai valóságot és megnehezítjük a marxista-eszmék diadalmaskodását a burzsoá társadalomfelfogás fölött.

A polgári szociológiának mint társadalmi-ideológiai valóságnak elemzése szükséges ahhoz, hogy a „sikerek” árnyoldalait marxista alapon meg tudjuk mutatni. Csak ilyen alapon lehet bebizonyítani, hogy a polgári szociológiának azok az új irányzatai — amelyekről a jelen tanulmányban szó lesz, s amelyek főleg módszertanilag sok újat hoztak a szociológiába, és új társadalmi utópiát festenek a korunk alapvető kérdései iránt érdeklődők elé — a dolog lényegét tekintve a polgári társadalomtudomány zsákutcáját jelentik, és vakvágányra kívánják vinni az égető társadalmi kérdések megoldását.

A modern burzsoá szociológia marxista kritikájára szükség van és kár lenne ezt a kérdést azzal elintézni, hogy nálunk nincs kimutatható hatása. (Ez utóbbi állítás egyébként önmagában sem igaz.) A jelenkori burzsoá szociológia kritikája elősegíti az imperializmus társadalmi-ideológiai ellentmondásainak a megértését és elemzését. S emellett nem lehet kétséges az sem, hogy jelenlegi viszonyaink között a marxista és a burzsoá ideológia közötti engesztelhetetlen harcnak a szociológia rendkívül fontos területe, mert ez a tudományág sok tekintetben hozzájárul a burzsoá világnézet formálásához.

A burzsoá szociológia marxista kritikája jelentőségének a felismerésére mutat, hogy az utóbbi években a marxista társadalomtudomány — különösen a Szovjetunióban — egyre nagyobb figyelmet szentel a modern burzsoá szociológiai irányzatok megismerésének, elemzésének és bírálatának.

A megnövekedett érdeklődésre mutat többek között az is, hogy 1958-ban orosz nyelven, kritikai előszóval, megjelent a szociometrikus irányzat megalapítójának, J. L. Morenonak tanulmány-gyűjteménye, s egy ugyanebben az évben kiadott másik könyvben egy szovjet filozófus, Bachitov, az ún. mikroszociológiai irányzatot bírálja. Ugyanezekkel a kérdésekkel a Voproszi Filozofii egyik ez évi száma (1960. 2. sz.) két tanulmányban is foglalkozik. De több más szovjet és népi demokratikus folyóirat is részt vesz a modern burzsoá szociológiai irányzatokkal foglalkozó marxista kritikai álláspont kialakításában.

Ezt a megnövekedett figyelmet nem véletlen események váltották ki. Ez egyrészt egyenesen következik az előzőkben leírtakból, abból a szerepből, amelyet a polgári szociológia a kapitalista országokban a társadalmi tudat formálásában játszik. Másfelől viszont a polgári szociológia marxista bírálata közvetve elősegíti, hogy helyes irányban haladjon a szociológiai kutatás a fejlődő szocialista társadalomban. Napjainkban ez a vonatkozás is mindinkább időszerűvé válik. Maga az élet veti fel annak a szükségességét, hogy a szocializmus szociológiai kérdéseinek kutatása — amely eddig különböző társadalomtudományi ágakon belül folyt — szervezettebb keretet kapjon.

A szocialista társadalom fejlődése törvényszerűségeinek a megértéséhez nem elég csak az alapot — csak a termelési-gazdasági viszonyok rendszerét — ismerni, hanem a maga konkrét formájában fel kell tárni azt a kölcsönhatást, ami az alap és a felépítmény között fennáll, illetve azt a különös

hatást, amelyet a felépítmény gyakorol a társadalmi eseményekre. Ez a szükséglet egyre követelődzöbben jelentkezik az élet különböző területein. Ennek kielégítéséhez a marxista társadalomtudományoknak s ezen belül a szociológiának rendszeresebben kell foglalkoznia a felépítménnyel és benne a termelési viszonyokra felépülő tudati társadalmi viszonyokkal, ezek kategóriáival, s az e téren feltárható törvényszerűségekkel.

A szocialista és népi demokratikus országokban folyó szociológiai kutatás fejlődésének mai szakaszában már napirendre került a szocialista fejlődés során lényegében megváltozott körülmények közé kerülő társadalmi képződmények (család, üzem, munkacsoport, iskolai osztályközösségek stb.) tudományos módszerekkel történő tanulmányozása. Ez hasznosan egészítheti ki a nagyobb társadalmi egységek kérdéseinek kutatását (a szocialista nemzet társadalmi fejlődése, a munkásosztály szocialista öntudatának kialakulása stb.) Nem lehet kétséges, hogy ennek során sok olyan módszert, sőt bizonyos értelemben olyan rendszerezést és terminológiát is fel lehet használni, amely a modern burzsoá szociológiában alakult ki.

A polgári szociológia marxista kritikája nélkül viszont bizonyos értelemben megismétlődhet a trójai faló esete. *A módszer és szóhasználat leple alatt a burzsoá társadalomfelfogás is előretörhet. Ez a veszély viszont dogmatikus álláspontot erősíthet meg és akadályozhatja a polgári szociológiában kialakult használható módszerek marxista értelemben való alkalmazását is.*

Az ideológiai harc elől tehát nem lehet kitérni.

A különbség a marxista és a burzsoá szociológia között — túl az ideológiai ellentétén — nem egyszerűen a kutatás tárgyában van, bár bizonyos mértékig ebben is.

A modern polgári szociológiában és különösen a mikroszociológiában megnyilvánuló empirikus tendencia ellen nem lehet vádként felhozni, hogy a társadalmi élet konkrét jelenségeit kutatja, mert hiszen a marxista szociológiának sem lehet más kiindulópontja, mint a „konkrét jelenség konkrét tanulmányozása”, éppen úgy, mint a közgazdaságtudományban vagy a társadalomtudományok egyéb ágaiban.

Az alapvető különbség, túl a lényegét érintő ideológiai ellentétén, ezen a téren abban van, hogy a marxista szociológia nem állhat meg az egyedi jelenség vizsgálatánál, s az egyedi jelenségre vonatkozó szabályszerűségek megállapításánál, hanem a különös és általános összefüggések megállapítására törekszik. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy olyan kutatás, amely megáll az egyedi jelenség vizsgálatánál nem lehet bizonyos esetekben hasznos, de a szociológiának, mint társadalomtudományi ágának, ha a tudományos kutatás színvonalán akar maradni, tovább kell ennél haladnia.

A marxisták tehát nem a konkrét jelenség vizsgálata, sőt még csak nem is elsősorban annak a kutatási módszere ellen lépnek fel, amikor bírálják a mikroszociológiai, illetve szociometriai irányzatot, hanem az ellen, hogy a *modern polgári szociológiában a konkrét társadalmi jelenségeket az alaptól, az adott termelési-gazdasági viszonyoktól elszakítva vizsgálják, tagadják a társadalomelmélet és szélesebben a filozófia jelentőségét, a véletlen és a szükségszerű jelenségeket összekeverik a társadalmi jelenségek mélyebb okaival* — s ha mégis érintenek mélyebb társadalomelméleti kérdéseket, akkor ezekre misztikus magyarázatot adnak stb.

A mikroszociológusok — amint a következőkben látni fogjuk — a konkrét jelenségek konkrét kutatásához módszerek kidolgozásával és a modern

polgári társadalom különböző társadalmi képződményeiben mutatkozó ellentmondások felfedésével a marxista szociológia számára is adtak — erősen kritikus szemlélettel — bizonyos vonatkozásokban felhasználható anyagot, bár az okok mélyére általában nem hatoltak, vagy ha igen, akkor e tekintetben teljesen helytelen magyarázatot adtak.

Bizonyos értelemben az ő esetükben is utalhatunk Lenin figyelmeztetésére, aki az ilyesfajta professzorokról mondotta, hogy speciális területeken értékes munkát adhatnak, de egy szavukat sem kell elhinnünk, ha filozófiáról beszélnek.

Moreno, White, Mayo, Gurvitch, König és a többiek — akikről e tanulmányban szó lesz — speciális tudományukban, főleg az elsődleges csoportokban létesült — nagyrészt érzelmi kapcsolatokra épülő — társadalmi képződmények kutatásával, illetve a kutatás módszerei kidolgozásával, a szociológia fejlődése szempontjából bizonyos tekintetben figyelemre méltó munkát végeztek, de mindezt reakciós világnézeti szemszögből és célzattal tették. Éppen ezért következtetések, főleg azok, amelyekben a konkrét kutatásaik körét átlépi, tudománytalanok és mélyen haladásellenesek, zsákutatót jelentenek a polgári szociológia számára.

A marxista szociológiának — véleményem szerint — amikor a modern burzsoá társadalomtudomány új és széles körben ható irányzatait elemzi és bírálja, hármass feladatot kell szem előtt tartani:

1. Le kell leplezni a polgári szociológusok idealizmusát, miszticizmusát, individualizmusát, irracionizmusát, reakciós utópiáját;
2. Számításba kell vennie, hogy kutatásaik, esetleg akarataik ellenére is, mennyiben segítsenek megérteni azokat a jelenségeket, amelyek az imperializmus jelenkori társadalmában végbemennek;
3. Fel kell használnia módszereik, technikájuk egyes elemeit arra, hogy a marxista szociológia mennél tökéletesebben tölthesse be feladatát.

Ezek voltak azok a fontosabb kiindulópontok, amelyek arra ösztönöztek, hogy a polgári szociológia modern irányzataival, s mindenekelőtt, a „mikroszociológiával” és „szociometriával” behatóbban foglalkozzam. Ebben a szellemben született meg ez a próbálkozásom, amely minden bizonnyal nem mentes fogyatékoságoktól, de talán hiányosságai ellenére is bizonyos kezdő lépést jelent az imént felvázolt hármass feladat teljesítésében. S emellett esetleg segít serkenteni az érdeklődést a társadalomtudomány jelentős, de általunk méltatlanul elhanyagolt ága: a szociológia iránt.

2. A „mikroszociológia” és a „szociometria” „szellemi” előfutárai

Annak a modern polgári szociológiai irányzatnak, amelyet „mikroszociológiának” vagy bizonyos mértékig más értelmezésben „szociometriának” neveznek, egyik legjellegzetesebb sajátossága a szinte egyoldalú, végletekbe vitt pszichológiai szemlélet. De emellett ezen irányzatok irodalmát olvasva különféle eredetű és egymásnak sokszor ellentmondó szemléletmódok egész konglomerátumával találkozhatunk. Mégis a „mikroszociológiában”, illetve „szociometriában”, minden eklekticizmus ellenére is, az általános pszichológiai hatáson túlmenően kimutathatók azok a jelentősebb szellemi áramlatok, amelyek ez irányzat kialakulásában a legnagyobb szerepet játszották. Ha erősen leegyszerűsítve akarjuk ezeket a hatásokat felvázolni, akkor a következő csoportosítást adhatjuk:

1. A szociológiában Durkheim társadalomszemlélete és módszertana, továbbá Simmel és Leopold von Wiese által kidolgozott „Beziehungslehre” („Emberi kapcsolatok tana”),

2. Freud „mélylélektana” és a „neofreudisták” lélektani felfogása,

3. Bergson irracionalista filozófiája.

Tehát voltaképpen három önálló tudományág (a szociológia, a pszichológia és a filozófia) a maga idejében széles körben ismert három irányzatának összeforrását, vagy — jobban mondva — összekeverését figyelhetjük meg.

De nem is három akármilyen szellemi irányzatról van szó, hanem olyanokról, amelyek mindegyike már jellegzetesen az imperializmus korának terméke és emellett nem is valamilyen a kor által meg nem értett „elmélet” hanem olyan, amely a maga idején nagy sikereket könyvelhetett el: ha rövid ideig is, de fényesen tündökölt a burzsoá tudomány egén.

A legtöbbet emlegetett szociológus „előd” Emile Durkheim. Többek között pl. G. Gurvitch, a francia szociometrikus iskola egyik legfőbb képviselője is, a Marcel Mauss által kiformált durkheimi irányzaton keresztül jutott el a szociometriához. Érdekes megjegyezni, hogy maga Mauss már a 20-as években igyekezett megteremteni a durkheimi és a pszichoanalitikus módszerek szintézisét.

Durkheimnek a modern polgári szociológia által a legteljesebbnek és „leg-durkheimibbnek” elismert műve az öngyilkosságról szóló, 1897-ben megjelent könyv. A francia szociológus ebben azt állapítja meg, hogy különböző társadalmi formációk öngyilkossági rátájából bizonyos törvényszerűségek olvashatók ki. Többek közt az, hogy az öngyilkosság alakulására nincs hatással sem a faj, sem a klíma, ugyanakkor felfedezhető olyan összefüggések, mint az, hogy az öngyilkosság aránya férfiaknál nagyobb, mint a nőknél, a protestánsoknál magasabb, mint a katolikusoknál, és a katonatiszteknel gyakoribb (békeidőben), mint a polgári hivatásúaknál.

Ezekből az összefüggésekből azt — a szociometrikusok számára érdekes megállapítást szűri le —, hogy az öngyilkossági ráta a „csoportintegráció” természetes következménye. Az egyén mértéktelen alárendelése a közösségnek az öngyilkossági ráta növekedését vonja maga után. Férfiaknál, protestánsoknál és katonatiszteknel ez az alárendeltségi fok magasabb, mint nőknél, katolikusoknál és polgári hivatásúaknál. Szerinte tehát a társadalmassulás mértéke — közelebből a csoportintegráció foka — az, amely objektíve meghatározza az öngyilkossági rátát.

Durkheim tehát a társadalmi jelenségek magyarázatát nem gazdasági tényekben, nem is biológiaiakban, vagy pszichológiaiakban keresi, hanem a társadalmi összetartozás fokában, a „csoport kohézióban”, azaz maguknak a társadalmi közösségeknek létezési körülményeiben.

A társadalmi formációknak ez a környezetüktől kiszakított mechanisztikus szemlélete a *társadalom elszakítása a természettől, a termelőerők állapotától, sőt a termelési viszonyoktól* — amint később látni fogjuk — *egyik jellemző sajátossága a modern burzsoá szociológia társadalomfelfogásának.*

Durkheim-mel a polgári szociológia Auguste Comte-tól kiinduló pozitívista irányzata szélsőséges formát öltött, s nem utolsósorban éppen e tekintetben előfutára a szociometrikusoknak. Minden elődjét és kortársát, Auguste Comte-tól Herbert Spencer-ig abban hibáztatta, hogy nem következetesen pozitivisták, hogy az egyszerű társadalmi tényeket nem mint dolgokat vizsgálják, hanem elképzelt fogalmakból, maguk alkotta eszmékből indulnak ki.

Mindemellett a szociológiába nyílt irracionális felfogást vitt be Max Weberrel ellentétben, aki elismerte a társadalmi törvények létezését. Azt hirdette, hogy a szociológia tárgya a vak, kollektív szabályszerűség, amely éppen ezért észszel fel nem fogható.

A társadalmat „egyszerű közösségekből” kívánta felépíteni, s ezeken olyan csoportosulásokat értett, amelyek nem foglalhatnak magukban más kezdetleges csoportot, hanem közvetlenül egyénekből állnak. Szerinte „ez a társadalmi szervezet protoplazmája és következésképp minden osztályozásnak természetes alapja.”⁴ Amint a későbbiekben látni fogjuk, ez a társadalomfelfogás az egyik kiindulópontja a mikroszociológusok, illetve szociometrikusok „csoportelméletének”, amely nagy szerepet játszik az egész modern burzsoá szociológiában.

Durkheim-mel kapcsolatban meg kell jegyezni azt is, hogy a századforduló körül, amikor a polgári szociológiában a módszertani kérdéseknek kevés szerep jutott, éppen ő az első, aki behatódobban foglalkozik ezzel a kérdéssel, amely a szociometriában — a későbbiekben kitűnően — olyannyira központi helyet vívott ki magának.

Mindebből, amiről eddig szó volt, egyenesen következik, hogy Durkheim-felfogásában a társadalmi tények az egyénektől függetlenül léteznek és kényszerítő erővel hatnak az egyén gondolkodására és életmódjára.

De nézzük, mit is ért ő társadalmi tényen.

„A társadalmi tény — írja — minden olyan megszilárdult vagy meg nem szilárdult cselekvési mód, amely az egyénre külső kényszert tud gyakorolni, másképp olyan tény, amelynek valamely társadalomban általános tulajdon léte van és független az egyéni megnyilvánulásoktól.”⁵

Az egyén „társadalmasulásának” folyamatát az ember és környezete közötti szellemi s ezen belül is elsősorban beszédkapcsolatra vezeti vissza. A társadalom nála mindenekelőtt mint társadalmi tudat jelenik meg.

Durkheim egész felfogásából romantikus, antikapitalista szemlélet következik. Nála is lehet olvasni azt az azelőtt és azóta is sokszor leírt s hamisan felállított tételt, hogy az ipar rohamos fejlődése egyre növekvő társadalmi diszharmóniába torkollik. *A kapitalista rendszer bűnéért ő is, mint a romantikus antikapitalizmus sok más képviselője, az ipari fejlődést állítja oda bűnbakul.*

De talán elég is ennyi annak megmutatására, hogy miért lett éppen ez a szociológus „a modern szociológia jelentős előfutára” —, mint ahogy a szociometriai iskolához tartozó svájci származású, de a Német Szövetségi Köztársaságban dolgozó René König szerkesztésében megjelenő Fischer Lexikon szociológiával foglalkozó kötete megállapítja róla.⁶

A szociometrikus társadalomfelfogás másik jelentős szociológiai előfutára az ún. „Beziehungslehre” („Az emberi kapcsolatok tana”). A polgári szociológiában először Gabriel Tarde (1843—1904) vetette fel azt az eszmét, hogy a szociológia nem más, mint „interpszichológia”, azaz olyan tudomány, amely az emberek közötti történésekkel foglalkozik. A szociológiai elem tovább nem bontható része a pár (dyade), amelynek különböző (baráti, szexuális) típusai léteznek, s amely kiindulópontja a legmagasabb társadalmi szervezetteknek is.

⁴ Durkheim : A szociológia módszerei Bp. 1917. 107. o.

⁵ Durkheim, i. m. 22. o.

⁶ Fischer Lexikon. Frankfurt am Main 1958.

Hasonló gondolat vezette Georg Simmel-t is, (1858—1918) aki a századforduló körüli német polgári szociológia, sőt filozófia egyik legjellegzetesebb alakja. Filozófiai nézeteit tekintve egyébként sok vonatkozásban közel áll Bergsonhoz, akire a szociometrikus irodalomban, ha társadalmi szemléletük filozófiai oldalairól esik szó, gyakran történik hivatkozás.

Itt azonban csak a társadalom-felfogásával kell foglalkoznunk. E téren nézeteit a „Soziologie” című, és 1908-ban kiadott munkájában fejtette ki, amelyben felállította azt — a témánk szempontjából fontos — tételt, hogy társadalom ott működik, ahol több egyén egymással kölcsönkapcsolatba lép, s a szociológus tárgya az ilyen módon létrejövő társadalmassulás formáinak a kutatása. Fontos kiinduló tétele, hogy a társadalmassulás formái időtől, történelemtől függetlenül rendszerezhetők. „Tiszta” szociológiát akart teremteni, amely magában foglalja a „csoportphänomen” ideáltípusait és rendszerezését. Nála már határozott formában merül fel az a tétel, hogy a társadalom az emberi viszonyok összessége. „A társadalom fogalma — írja — a tudományos kutatás számára szorosán egybekapcsolódó kettős értelmezéssel bír. Először is a társult emberek komplexuma, a társadalmilag formált emberanyag, ahogy azt az egész történelmi valóság kialakította. De emellett „társadalom” a különböző viszonyulási formák összessége is, amelynek következtében az egyének éppen társadalmat alkotnak.”⁷ Szociológiai munkásságát egyébként át meg átszővi a pozitívizmusból a metafizikába torkoló „életfilozófiája”.

A társadalmi jelenségek vizsgálatában azonban mégis mélyebbre hatol, mint Durkheim, elismeri, hogy a társadalom fejlődésében a gazdasági tényeknek is szerepük van, de alapvetőnek nem ezt látja, hanem egy másik tényezőt, — s ez újra csak összeköti a szociometrikus felfogással. A gazdasági formák ugyanis szerinte „pszichológiai, sőt metafizikai előfeltevések mélyebb értéklésének és áramlatainak eredményei.”⁸

Simmel nézeteit gyakorlatibb irányba fejlesztette tovább Leopold von Wiese, ma is élő nyugatnémet szociológus, aki az emberek közötti érintkezési formák rendszerét kívánta megadni. Ő is éppen úgy, mint Simmel az ún. „formális iskola” képviselője, olyan fogalmakkal dolgozik, mint „emberi viszony”, „társadalmi alakulat”, amelyeket történelemtől, helytől függetlenül, s amelyek szerinte állandóan ugyanabban az értelemben ismétlődnek meg és éppen ezért, mint tiszta formák rendszerezhetők.

L. v. Wiese elismeri a társadalom anyagi eredetű tagozódását, de nem az osztály, hanem a társadalmi réteget (Gesellschaftsschicht) tekinti általános fogalomnak, amelynek keretében az osztály csak mint különös jelenik meg.⁹

A társadalmi rétegeződés elmélete a polgári szociológiában a divat gyorsaságával terjedt el, vele a marxista osztályszemlélet növekvő befolyását kívánták visszaszorítani.

L. v. Wiese-nél a szociológiai kutatás döntő mozzanata a „személyi magatartás” és az ezt meghatározó motívumok vizsgálata. Az egyes szociológiai irányzatok megítélése szempontjából az alapkérdés természetesen e tekintetben az, hogy az emberi magatartás meghatározásában milyen tényezőknek mekkora szerepet tulajdonítanak.

⁷ G. Simmel: *Soziologie*. München 1922. 8. o.

⁸ G. Simmel: *Philosophie des Geldes*.

⁹ L. v. Wiese: *Gesellschaftliche Stände und Klassen*. München 1950.

A mikroszociológia, illetve a szociometria erre a kérdésre a pszichológiától vár választ.

A szociometrikus iskola felfogásának kialakulásában nagy szerepet játszott a polgári pszichológiában kialakult XX. századbeli irányzat, az ún. „mélylélektan.” (Talán nem felesleges figyelmeztetni arra, hogy korunkban a polgári társadalomtudományban az egyik leggyakoribban használt jelző a „mély”, s ez közhasznátságban vetekszik a „népi” jelzővel. Csak éppen a feladatuk más, ez a „tudományosság” márkáját akarja a védjelzett „cikkek” kölesönözni, az utóbbi pedig haladónak, forradalminak, a nagy tömegek érdekében állónak akarja feltüntetni a szóban forgó szemléletmódot.)

Freud késői munkássága — amely egyre közelebb került a társadalomlélektanhoz — megkönnyítette irányzata befolyásának növekedését a szociológiában. Azzal, hogy az emberi magatartás fő meghatározóját a „tudatalatti világban” vélte megtalálni, indítékot adott a modern polgári szociológia irracionálisának megerősödéséhez. Az „Es” — birodalma (Kosztolányi fordításában „Ősvalami”) az imperializmus korának szociológusai számára kívánatosabb terep az emberi magatartás és a társadalmi jelenségek megmagyarázásához, mint a társadalmi gazdasági viszonyok.

A mélylélektani befolyás méginkább megerősödött azzal, hogy egyoldalról Jung, másoldalról Adler „finomította” az eredeti freudista koncepció bizonyos egyoldalúságait, ugyanakkor elmélyítette annak irracionálisumát. Freud még több munkájában hangsúlyozta, hogy az „ennek” nemcsak az ösztönhöz, vagy a felettség éhez, hanem a *külvilághoz* is alkalmazkodni kell. Utódainál azonban a „külvilág” szerepe mindinkább összezsugorodik. Az ilyen értelmű „továbbfejlesztés” „érdeme” mindenekelőtt Jungé, aki a tudatalattinak Freudnál is nagyobb jelentőséget tulajdonít. Szerinte az ember pszichéjében a tudat csak kis sziget a tudattalan hatalmas óceánjában. Hasonló irányban „fejlesztette” tovább a freudizmust újabban két amerikai pszichológus, K. Chorin és E. Fromm.

A modern polgári szociológia nemcsak a pszichológiában, hanem a filozófiában is elválaszthatatlanul összekapcsolódik az irracionálisussal. Henri Bergson az, akire a szociometrikus irodalomban a leggyakrabban történik hivatkozás. Francia idealista filozófus (1859—1926), akinek neve a századforduló körül lett ismertté a polgári filozófiában. A század első évtizedeiben a magyar szellemi életben is tapasztalható volt befolyása.

A polgári szociológiára gyakorolt hatása mindenekelőtt két szempontból jelentős. Először is filozófiailag alá kívánta támasztani a tudományos ismeretek és igazságok objektivitásába vetett hit megtagadását, s ezzel a modern polgári szociológia szélsőséges pozitívizmusához szolgáltatott eszmei fegyvert. De talán még ennél is jelentősebb az a hatás, amelyet azzal gyakorolt, hogy a természeti és társadalmi fejlődést misztikus eredetű tendenciaként fogta fel.

A társadalom fejlődésének hatóerejét az „életlendület” misztikus eszméjében gondolta felfedezni, amely „természetes igényként” a létezés és minden mozgás ősoka, s amely „átjárja az anyagot”. Közte és az anyag között szaka-datlan a harc, soha meg nem szűnő az ellentmondás, és ez teremti a világ megszámlálhatatlan létezési variációit.¹⁰

¹⁰ Bergson: Bevezetés a metafizikába. 1910. és Bergson: Teremtő fejlődés. 1930.

3. A „mikroszociológia”, illetve a „szociometria” megjelenése és néhány általános vonása

Röviden és vázlatosan ilyen előzmények után és ilyen irányzatokból nőtt ki a „mikroszociológia”, illetve bizonyos mértékig más értelmezésben a „szociometria” mint a modern burzsoá szociológia jellegzetes és tipikus jelensége.

A következőkben mindenekelőtt erről s két irányzatról lesz szó, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy ezek a modern burzsoá szociológia sokrétűségét magukban foglalják, sőt még azt sem, hogy ez lenne a burzsoá szociológia utolsó szava. Nem vezet minden út a „mikroszociológia”, illetve a „szociometria” „Rómájába”.

A szociológia empirikus irányzata mellett — amellyel a jelen tanulmány foglalkozik — a polgári társadalomtudományban, ettől elszakadva ma is jelentős helyet foglal el az általános társadalomszemlélet, a „társadalomfilozófia” vagy „történelemfilozófia”. A szakadék azonban egyre mélyebb közöttük, aminek egyik jele, hogy az utóbbi oldalt egyre kevésbé tartják szociológiának.

A „mikroszociológia” és a „szociometria” kifejezés nem takar azonos fogalmat, az első inkább az adott szociológiai irányzat tárgykörére utal, a második viszont főleg a módszerre vonatkozik, vagy — amint később látni fogjuk — szélesebben a felfogásmódot jelöli meg. Mégis van alapunk arra, hogy e két elnevezés alatt — a dolog lényegét tekintve — egy irányzatot értsünk és a következőkben így is tárgyaljuk.

A mikroszociológia elnevezés mindenekelőtt arra való utalást jelent, hogy ez az irányzat szélsőséges pozitívizmussal csak a kis társadalmi egységek vizsgálatát tartja feladatának, — szemben a makroszociológiával. Hasonló ellentétpárt állított fel a polgári közgazdaságtan a makro- és mikro-ökonómia fogalmának használatával. Ebből a szempontból a mikroszociológia mint a polgári szociológia egyik tudományága jelenik meg, amely mint Moreno mondja, a „dinamikus mikroszkópikus elemek szociológiája”.¹¹

De tévedés lenne azt hinni, hogy a mikroszociológusok megelégszenek azzal, hogy egy legyenek az egyenlők között. Nem törődnek bele abba, hogy elméletük a polgári szociológiának mindössze az egyik ága maradjon, mondjuk olyan csoportszociológia féle. Vezetőszerere, sőt korlátlan egyeduralomra törekednek. Más szociológiai ágak tudósainak próbálkozásait általában szkeptikus gúnnyal szemlélik, vagy azt állítják, hogy ilyen jellegű tanulmányok csak rendkívül széles mikroszociológiai vizsgálatok alapján építhetők „tudományos” alapra.

A polgári irodalomban a „szociometria” fogalmát széles értelemben is használják, s akkor mennyiségtani módszerekkel végzett mindenfajta szociológiai kutatást értenek alatta. A következőkben a „szociometria” fogalmát a magam részéről szűkebb értelmezésében használom, és ezen lényegében a Moreno-féle szociometrikus irányzatot értem.

A „mikroszociológia” és a „szociometria” magán hordja a jelenkori polgári szociológia majdnem minden fontosabb sajátosságát, és nem egy tekintetben rokon még azokkal az áramlatokkal is, amelyek tagadják, hogy ehhez az irányzathoz tartoznának.

¹¹ Moreno: Szociometria. Moszkva. 1958. 7. o. (orosz nyelven)

A modern burzsoá szociológia — véleményem szerint — a „mikroszociológiában” és még inkább a „szociometriában” kitermelte a maga legigazibb énjét, legsajátosabb megjelenési formáját.

Mielőtt ezen irányzat részletesebb elemzésébe és kritikájába bocsátkoznánk, tényszerűen tekintsük át, hogyan alakult ki ez a szellemi áramlat, és milyen hatással dicsekedhet a vezető kapitalista országokban, és melyek legjelentősebb jellegzetességei.

A mikroszociológia bizonyos értelemben — elsősorban gyakorlati vonatkozásban — része és folytatása a burzsoá társadalomkutatás ún. „Empirical Social Research” elnevezésű irányzatnak, amely a 30-as évek elejétől kezdődően nagy befolyásra tett szert az Egyesült Államokban.

Helmut Schelsky szerint a „mikroszociológia”, amelyet ő „empirikus funkcionális tudománynak” („empirische Funktionswissenschaft”-nak) nevez, a német szociológiában úgy jelenik meg, mint „amerikai örökség”.¹²

Maga a „szociometria” elnevezés először 1915-ben, J. L. Moreno román származású pszichiáternek az Osztrák-Magyar Monarchia belügyminiszteréhez intézett levelében fordul elő, de nyomtatott irodalomban először csak 17 évvel később, 1932-ben jelenik meg, ugyanezen szerző munkájában. (Application of the Group Method to Classification.)

A szociometria két szóból, a „socius” és „metrum” szavakból áll („socius” latinul társat, „metrum” pedig mérést jelent). Magából a szóból etimológiailag arra lehet következtetni, hogy az csupán mérési módszert jelent. Ez részben a fogalom kitérítése, mert nem csupán a moreno-i irányzathoz tartozókat értik alatta, hanem mindazokat, akik ezt a módszert használják; részben azonban leszűkítés, mert mindössze módszert és nem felfogásmódot jelez.

A leszűkítés ellen maga Moreno hevesen tiltakozott, kijelentvén, hogy a „szociometria” nem egyszerűen módszer, hanem szociológiai szemlélet, sőt világ-nézet. E tekintetben olyan messzire jutott, hogy a kommunizmussal szemben mint ellenpárt állította oda a „szociometriát”, illetve a „szociometrikus demokráciát”.

„A szociometria — írja egy cikkében — az emberi kölcsönös kapcsolatok új filozófiája — amely minket módszerrel és vezérfonallal fegyverez fel a társadalom központi struktúrájának meghatározására... s amelynek alapján lehetővé válik az emberi társadalom sikeres megtervezése.”¹³ „... a szociometria — írja — univerzálisan alkalmazott társadalomtudomány.”¹⁴ Másutt azonban maga is módszerként fogja fel és a következőképpen nyilatkozik: „A szociometria a társadalmi viszonyok mérését jelenti a legszélesebb értelemben — mindenféle társadalmi viszony mindenféle mérését.”¹⁵

A „szociometria” fogalmának Moreno-féle kiszélesítésével — illetve egy irányzatra való leszűkítésével — korántsem ért egyet minden mikroszociológus.

Többek között Gurvitch, ismert francia szociológus szerint is a szociometria technikai segédeszköz a modern társadalomkutatás által felvetett problémák megoldására, amelynek alkalmazói megteremtették a szociológia új irányát: a mikroszociológiát. Mennél távolabb áll valaki a szorosabban vett

¹² Helmut Schelsky: *Ortbestimmung der deutschen Soziologie*. Düsseldorf—Köln, 1959.

¹³ Moreno: i. m.

¹⁴ *Soziologische Forschung in unserer Zeit*. Gyűjt. kiadás. Köln und Opladen.

¹⁵ Moreno: i. m. 38. o.

szociometrikus irányzattól, annál is inkább módszernek, sőt metodológiai irányzatnak vagy egyszerűen technikának tekinti azt. Sorokin szerint például szociometria régi szociológiai kérdéseket új módon vizsgál — tehát ő is a módszerbeni különbséget emeli ki.

Moreno egyébként a társadalomtudomány szociológiai területének új rendszerezését kísérelte megadni, s használ egy a köztudatban kevésbé átment fogalmat, a „szocionómia“ fogalmát, amelyen a társadalmi törvényekkel foglalkozó „új tudományt” ért, és amely három tudományágot foglalna magába: 1. a szociometriát — amelyről a következőkben részletesebben lesz szó, 2. a társadalmi dinamikát, amely a csoportok struktúrájában végbemenő változásokat vizsgálja, és 3. a szociotheráphiát, amely a „csoporttherápia” segítségével a „társadalmi betegségek”, sőt az egyéni pszichikai eredetű betegségek meggyógyításának módszerével foglalkozik.

Erdemes még megjegyezni, hogy a nyugat-európai polgári szociológiában szívesebben használják a mikroszociológia kifejezést, mint a „szociometriát”, ezzel is dokumentálva, hogy nem értenek teljesen egyet azzal a társadalomfelfogással, amelyet Moreno a „szociometrián” ért.

A két fogalom által jelzett irányzatok közötti bizonyos értelmű különállás megmutatkozik abban is, hogy Moreno-t magát nem lehet teljes mértékben mikroszociológusnak tekinteni, bár gyakorlati szociológusi tevékenysége majdnem kizárólag a kis csoportok kutatására korlátozódik. Elméleti elgondolásait azonban korántsem szorítja a kis csoportok kutatására. „Nagy kísérletek” elvégzését sürgeti, „... melyekre haladéktalanul rá kell irányítani ... a figyelmet, nehogy ezeket kiszorítsák a szociometria gyakorlatibb, mindennapibb feladatai.”¹⁶

De ki is ez a J. L. Moreno, akinek a neve ezzel az irányzattal kapcsolatosan oly sokszor szerepel?

Neve az Egyesült Államokban már a huszas években ismertté vált, mégpedig úgy, mint tehetséges pszichológusé, aki különösen a pszichoterápia területén eredeti és eredményes kísérletekkel dicsekedhet. Könyve az egész burzsoá szociológiában ismertté tette, s amelyhez a „szociometria” elnevezésű irányzat megalapozása fűződik. 1934-ben jelent meg, Washingtonban, „Who shall survive,” címmel. Tudományos munkásságában sok hasonlóság mutatható ki Freuddal, zseniálisnak tűnő, de megdöbbentően egyoldalú gondolatfeltevéseket találhatunk nála.

A „mikroszociológia” és a „szociometria”, amelyre a talaj már megfelelően elő volt készítve, gyorsan terjedt el az Amerikai Egyesült Államokban. Hatásával a világháborút közvetlenül követő években már találkozunk Európában is, különösen Franciaországban. Itt az egyik legfőbb propagálójává a már említett Marcell Mauss irányzatához tartozó szociológus, G. Gurvitch lett. Abban az időben lépett fel az amerikai szociometriával nagyon sok tekintetben rokon elméletével, az úgynevezett „mélyszociológiával” (sociologie en profondeur), amikor Franciaországban szélsőséges empirizmus, egyoldalú szociografizálás uralkodott.

A szociometrikus irányzat sokkalta szolgálta követőkre talált Nyugat-Németországban. Raymond Aron megállapítása szerint is a német szociológiában a második világháború után tért hódított az amerikai szociológusok (Moreno, Lewin, Mayo, Coley) kiscsoport-kutatása és ezen belül külön a

¹⁶ Moreno: i. m. 93. o.

szociometriai irányzat.¹⁷ Itt a szociometria főpropagandistája egyik legismertebb szociológus, a svájci származású René König lett (1906—), aki ma Kölnben, L. V. Wiese fellegrárában dolgozik.

Az amerikai eredetű mikroszociológiai, illetve szociometriai irányzat a nyugatnémet társadalomtudományba mindenekelőtt az ipar, illetve az üzemszociológia területén tört be. Theodor W. Adorno szerint a német szociológia kettős célt tűzött ki maga elé: „társadalmilag és lelkileg megbékíteni az embert és emelni az üzemek termelékenységét és gazdaságosságát.”¹⁸

Már az eddig vázoltakból is kiténik, hogy a „mikroszociológia” és a „szociometria” nem tekinthető teljesen kiforrott, lezárt, körülhatárolt szociológiai irányzatnak — mint ahogy ugyanezt egyébként más, a legtöbb polgári társadalomtudományi, szellemi irányzatról sem mondhatjuk el. A modern polgári szociológiában általában — s ezen belül a „mikroszociológiában” és a „szociometriában” is — különböző tendenciák figyelhetők meg aszerint, hogy milyen társadalmi-történelmi sajátosságokkal rendelkező országokról van szó, és hogy előzőleg milyen szellemi áramlatokhoz tartoztak azok a szociológusok, akik most ennek az új irányzatnak követőivé váltak.

A szűkebben értelmezett „szociometriai” irányzatban a kutatás tárgyát, illetve közvetlen célját tekintve három irány különböztethető meg.

1. A társadalom sociometrikus elmélete, amely arra tart igényt, hogy egységes és zárt társadalom-szemléletet dolgozzon ki. J. L. Moreno mellett ezen a téren mindenekelőtt G. Gurvitch munkássága figyelemre méltó.

2. Az ún. szociometrikus diagnosztika és terápia, amely az emberi viszonyokat elsősorban abból a szempontból vizsgálja, hogy azok megjavítására konkrét javaslatokat dolgozzon ki. Ez az irányzat különösen az üzemszociológiában terjedt el. Ide lehet számítani az Elton Mayo által kezdeményezett ún. „Human Relations” irányzatot.

3. Az ún. empirikus vizsgálatok, amelyek segítségével a burzsoá szociológia legkülönbözőbb ágaiban (család-, agrár-, kultúrszociológia) folynak konkrét kutatások.

Érdekes az összehasonlítás, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes kapitalista országokban a „szociometria” említett ágai közül, melyik fejlődik leggyorsabban.

Míg az USA-ban a szociológiai kutatásokban, a számot tekintve, a családszociológia áll az első helyen, addig Nyugat-Németországban a legtöbb szociológus az ipar-, illetve az üzemszociológia foglalkoztatja. Ez a különbség nem a véletlen műve, Nyugat-Németországban a tőkés osztály számára sokkal közvetlenebb veszély a munkásosztály-forradalmasodása, mint az USA-ban.

Minket a jelen tanulmány szempontjából elsősorban az első csoportba tartozó elméleti jellegű szociológiai munkák érdekelnek, a másik két területre csak akkor történik hivatkozás, ha ez az egyes elméleti tételek illusztrálásához, vagy azok bírálatának bizonyításához szükséges lesz.

Mielőtt a szociometria néhány elméleti kérdésének részletesebb taglalásához hozzáfognánk, szükségesnek látszik vázolni ennek az irányzatnak néhány világnézetileg jelentős általános vonását.

1. A romantikus antikapitalizmus hagyományait folytatva, a kapitalizmust bírálja, nem ritkán annak súlyos társadalmi válságáról beszél, de a válság okát nem a termelési-gazdasági viszonyokban, hanem főleg pszichológiai

¹⁷ R. Aron: Die deutsche Soziologie der Gegenwart. Stuttgart. 1953.

¹⁸ Kölner Zeitschrift für Soziologie. 1959. 2. sz.

jelenségekben véli megtalálni. A „mikroszociológia”, illetve „szociometria” márcsak ennek kövekeztében is a kapitalizmus apologetikája.

2. Szavakban a nép nevében lép fel. Rendszeresen használja a „népi szociológia” kifejezést és egyik közhasználatú jelszava az általunk is jólismert lincolni mondás: „Néppel a népért”¹⁹

3. Fő feladatának tekinti a „kommunizmus kísértete” elleni harcot. A kapitalista társadalom gyógyíthatóságát hirdeti, amelyhez szerinte ez az elmélet szolgáltatja az egyedül célravezető receptet.

4. A „mikroszociológiában”, illetve „szociometriában” jellegzetes módon egyesül a modern polgári társadalomtudomány két tipikus — egymásnak látszólag ellentmondó — iránya: *a)* az irracionálisra és miszticizmusra törekvés és *b)* a szélsőséges pozitívizmus, a praktikizmus.

5. Nézeteikre az eklekticizmus jellemző. Korunk minden jelentős szellemi áramlatából átvesznek valamit, hogy ezzel is elősegítsék népszerűségük növekedését. Jellemzően mutatja ezt terminológiájuk is. Szóhasználatukban gyakran lehet találkozni olyan fogalmakkal, amelyeket korunk egyik legnagyobb eredményt felmutatni tudó tudományából, a fizikából vettek át (atom, mikrostruktúra, szociometrikus elektron stb.). Ez is egyik módja annak, hogy növeljék irányzatuk tudományosságának látszatát. A fizika a legnagyobb sikereket elért tudományág s ezért kézenfekvő, hogy míg Gumplovitz a biológiához, Ratzenhoffer a kémiához, addig a mikroszociológusok a tárgyak fizikai szerkezetéhez hasonlítják a társadalom felépítettségét. De tanulmányaikban nem ritkák a dialektikából, sőt a marxizmusból ismert kifejezések sem, amelyeket azonban természetesen legtöbbször kiforgatnak eredeti értelmükből. Egyébként többek között ez az egyszerű tény is arra mutat, hogy még a polgári társadalomtudományokon belül is milyen gyorsan nő a dialektikus materializmus, illetve a marxizmus tudományos tekintélye.

Ez az áttekintés ahhoz is szükséges volt, hogy felelni tudjunk arra a kérdésre, mi tette a „mikroszociológiai”, illetve „szociometriai” irányzatot olyan rövid idő alatt népszerűvé a burzsoá társadalomtudományokban. Kétségtelenül több ok játszhatott ebben közre, köztük véletlenszerű jelenségek is. Nem nagyon férhet azonban kétség ahhoz, hogy a fő okokat az imperializmus megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyaiban kell keresnünk. S véleményem szerint mindenekelőtt

1. az osztályellentétek további kiéleződésében,
2. a munkásosztály ideológiájának, a marxizmusnak világméretű győzelmeiben.

4. A „szociális atomok” birodalma

Felmerül most már az a kérdés: mi újat adott a mikroszociológia, illetve a szociometria ahhoz a társadalomfelfogáshoz, amelyet szellemi elődjeitől átvett?

Mindenekelőtt azt, hogy szellemi előfutárainak felfogását, amely a különböző területeken — a szociológia, pszichológia és filozófia terén külön-külön lép fel, megkísérelte egységes rendszerbe foglalni. Az így megszületett társadalomszemlélet — az „alma nem eshetik messze fájától” alapon — nem lehetett más, mint irracionálismustól áthatott szélsőséges pozitívizmus.

¹⁹ Moreno: American Sociological Review, XII. köt., 3. sz., 288. o.

Ami pozitívizmusukat illeti, ezt maga Gurvitch nagyon hangsúlyozottan hirdeti, többek között azzal is, hogy irányzatukat „hiperempirizmusnak” nevezi. De a szociometria továbbment elődjeinél az irracionális tekintetében is. Maga Moreno Bergson „teremtő lendületéhez” egy új, nem kevésbé misztikus fogalmat tett hozzá, az emberi vonzalmaknak, mint „isteni substanciának” „alkotó ösztönösségét”.²⁰

Ahhoz, hogy a szociometrikusok társadalomfelfogását megérteni és bírálni tudjuk, meg kell ismerkednünk fogalomrendszerükkel, s mindenekelőtt a „szociális atomok birodalmába” kell behatolnunk. (Mindjárt előljáróban meg kell jegyezmem, hogy Gurvitch nem tartja helyénvalónak ezt a morenoi szóhasználatot, de magával a fogalommal lényegében egyetért.)

Moreno és közvetlen követői a „szociális atomot” tekintik a társadalom tovább önálló egésze nem bontható alapegységének. Felfogásukban a szociális atom nem más, mint egy egyént más emberekhez fűző társadalmi elektronok, „tele-elemek” összessége. A társadalmi atom — írja Moreno — az egyes egyént más egyénekhez fűző pszichológiai viszonyokra épül fel.²¹

A mikroszociológusok a „társadalmi atomon” mint egységen belül, a társadalom legegyszerűbb elemének a „társadalmi elektront”, vagy közkedveltebb kifejezésükkel élve a „tele-elemt” tartják (a „tele” görög szóból). Ez Moreno szerint az „érzések legegyszerűbb egysége”, amely „átadatik egyik egyéntől a másiknak”,²² ilyen „érzésegység” egyaránt lehet barátság vagy ellenségeskedés, rokonszenv vagy ellenszenv. „Minden vonalat, amely két személyt összeköt, reprezentál egy társadalmi érzélem, egy „tele”-elem (mint a „telefon” szóban).²³

Az egyént tehát a társadalom különböző tagjaival az ún. „mikroelemek”, vagy „tele-elemek”, vagy más kifejezéssel élve a „társadalmi elektronok” kötik össze, amelyek Moreno szerint az „érzések legegyszerűbb egységei”.

A „szociális atom”-on tehát az egyént és azoknak az embereknek a körét értik, akik vele közelebbről vagy távolabbról érzelmi, — tehát közvetlen személyi — kapcsolatban vannak. A szociális atom tehát egy ember érzelmi kapcsolatainak rendszeréből áll, amelyek őt szüleihez, gyermekeihez, házastársához, barátaihoz stb. fűzik. A szociális atom ebben az elképzelésben tehát nem jelent társadalmi csoportot, mert hiszen nem kívánja meg a viszont kapcsolatot.

Talán ezen a ponton ütközik ki a leginkább a szociometrikusok individualizmusa. Társadalmi felfogásuk középpontjában az egyén áll, aki kiindulópontja az érzelmi kapcsolatok egész rendszerének, akire „szociális atomjának” a kialakításában mindenekelőtt belső ösztönvilága hat és nem a külső társadalmi környezet.

A társadalom általuk alapvetőnek tartott ellentmondását is erre az individualista alapon elképzelt „társadalmi atomra” építik fel.

Moreno felfogása szerint van egy „külső” társadalom, érzékelhető és látható csoportosulásokból, amelyhez hozzátartoznak mind a „hivatalos”, mind a „nem-hivatalos” társadalmi képződmények. Emellett létezik az a szociometrikus struktúra”, amely „makroszkópikus” szemmel nem látható,

²⁰ Moreno: Who shall survive? Washington. 1934. 9. o.

²¹ Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, III. Band, 2. Heft. Tübingen 1955. 333.

²² Moreno: Who shall survive? Washington. 1934. 314. o.

²³ Moreno: Soziologische Forschung in unserer Zeit. 1935. 346. o.

csak a szociometrikus módszerek alkalmazásával tárható fel, s amely nem más, mint a „társadalmi atomok” organikus egysége.

A társadalmi valóság szerinte a „külső társadalom” és a „szociometrikus struktúra” dinamikus, egymással kölcsönhatásban álló egysége. A kettő között dialektikus ellentmondás áll fenn, egymás nélkül nem léteznek, s egymással egységben alkotják a társadalmi valóságot.

A „szociometria” ily módon a szociológia tárgyává az idealista alapon elgondolt, mélyen irracionálisan felfogott emocionális jellegű „emberi kapcsolatokat” tette. Azt, hogy Moreno szociológiai kutatásait mennyire leszűkítette a pszichológiai jelenségekre, mutatja a szociometriáról szóló egyik meghatározása is: „A lakosság pszichológiai tulajdonságainak matematikai tanulmányozását... nevezzük szociometriának.”²⁴

A „szociometria” fő eltérése a marxizmustól és az elméleti kiindulópontok tekintetében nem utolsósorban abban van, hogy általában a pszichológiai jelenségeket — de különösen az emberek emocionális kapcsolatait — elszakítják az objektív létkörülményektől. Holott ezek a jelenségek: a tudat, a jellem, az érzelmek rendszere s az egész psziché a társadalmi lét emlékei. A pszichikai jelenségek a társadalmi léttel, az életkörülményekkel állandó kölcsönhatásban változnak, fejlődnek és halnak el.

Az emocionális kapcsolatok jelentőségét — különösen a kis csoportokban — hiba lenne tagadni, de kialakulásukat, létezési módjukat reális alapra, a valódi élet talajára kell helyezni.

Kis létszámú társadalmi közösségek (munkacsoport, család, iskolai osztály) szociológiai vizsgálatánál az érzelmi kapcsolatok (baráti körök, rokon- ellenszenv rendszerek) kutatásának — ha az a társadalmi lét objektív adottságából indul ki — véleményem szerint — van jelentősége a szocializmusban is.

A morenoi felfogásban azonban a dolgok a fejük tetejére vannak állítva. Az „emberi viszonyok” alatt nem a termelési viszonyokat érti, sőt az előbbiektől az utóbbiakat teljesen különválasztja. Ebben a gondolkodási rendszerben a valóságban nem létező, *fetisizált* emberi viszonyok szerepelnek.

Az ilyen „tudomány” számításon kívül hagyja „az ember és természet közötti anyagcserét” is, az emberi társadalom létének ezt az örök ellentmondását, s éppen ezért szükségszerűen zsákutcába viszi a társadalomkutatást.

A morenoi felfogás, amely az emberi viszonyokat érzelmi kapcsolatra szűkíti le, még a polgári szociológia számára is túlzó egyoldalúság. Ezért nem is minden mikroszociológus ért egyet a szociális atomok emocionális kapcsolatokra való korlátozásával. Gurvitch például a szociális atomba akarja foglalni az eszméket, az akaratot s az egész lelki életet is, de ő is mindezt a termelési viszonyoktól elszakítva szemléli.

Maga Moreno — ahogy későbbi írásaiból látszik — többé-kevésbé maga is belátta a „szociális atom” ilyen egyoldalú felfogásának tudományos tarthatatlanságát, és a „szociális atomba” ma már egyre inkább beleérti a „kölcsönös cselekvést” s a „társadalmi szerepet” is. Ez a „módosítás” azonban a felfogás lényegén mit sem változtat, hiszen a „társadalmi atom” alapján az érzelmi kapcsolatok rendszere marad Morenonál, és továbbra is el van szakítva az objektív társadalmi léttől, a termelési-gazdasági viszonyoktól.

²⁴ Moreno: Szociometrija 39. o.

A szociometriában sajátos helyet kap az egyes személyeknek dolgokhoz fűződő viszonya is. Természetesen nem a tulajdonviszony foglalkoztatja őket, hanem még ebben az esetben is az érzelmi kapcsolatok. A szociometrikusok számára az egyes embereknek a dolgokhoz fűződő kapcsolatai elsődlegesen ugyanúgy érzelmi természetűek, mint az emberek egymás közötti viszonyai. Számukra — legalábbis elméletben — nem az a lényeges, hogy az egyes ember tulajdonosa-e vagy sem az adott tárgyaknak, hanem az, hogy érzelmileg milyen fontosságot tulajdonít azoknak, mennyire vonzódik a pénzhez, élelmszerhez, géphez stb.

Paradox helyzet áll elő a szociometrikus felfogásban, csak annak van jelentősége, hogy egy gyár tetszik-e nekem vagy sem, annak viszont, hogy enyém-e vagy másé, már nincs említésre méltó szerepe.

Moreno a dolgokhoz vonzódás mértékének kiemelkedő jelentőséget tulajdonít, s e tekintetben felállítja azt a hipotézist, hogy a dolgokhoz fűződő erős vonzódás csökkenti az emberek iránti vonzódást. Ez az önmagában lélektanilag talán helytálló megállapítás társadalmi síkon teljesen hamis feltételezésekhez vezet.

Moreno „társadalmi utópiájában” az emberiség előtt három lehetőséget lát: 1. a dolgokhoz fűződő vonzódás teljesen kioltja a személyek közötti érzelmi kapcsolatokat, 2. a személyi kapcsolatok elnyomják a dolgokhoz való vonzódást, 3. mindkét fajta érzelem kioltódik és nem lesz annak jelentősége, „kit szeretünk és mit eszünk”.

Az egész szociometrikus felfogásban, amint látjuk, az érzelmi viszonyokból összetett társadalmi atom játssza a központi szerepet. Felvetődik a kérdés: mi alakítja ki az érzelmi viszonyoknak ezt a rendszerét?

Moreno szerint ez nem a tudatnak és nem a körülményeknek a terméke, vagy legalább is elsősorban nem az, hanem valamilyen „tudatalattinak” — vagy ahogy Moreno kifejezi — „isteni szubsztanciának” a születte.

Érdeemes megjegyezni, hogy vannak olyan álláspontok is, amelyek szerint a „tele-tényező” a „génnel” függ össze: a generációról generációra változatlanul öröklődő gén határozza meg az egyes egyén érzelmi kapcsolatainak, „társadalmi atomjának” struktúráját. Ilyen módon a szociometria szellemi rokonságba kerül a legismertebb irracionalista, idealista biológiai iskolával, a „weismanizmussal”. A szociometrikusok egy része hangsúlyozza, hogy a „tele-tényező”, a gének és a „tudat-alatti” kölcsönös viszonyáról mitsem tudunk, és szerintük ezt a területet egy új tudományágnak, a „tele-pszichológiának” kellene feltárnia.

A szociometrikusok — amint láttuk — a társadalmi viszonyok létét az individuumból, illetve annak sajátos „társas ösztönéből” magyarázzák. Éppen ez teszi a szociometriát a különböző polgári pszichológiai irányzatok iránt rendkívül fogékonná. A modern polgári szociológiában minden irracionalista szemléletű pszichológiai felfogás könnyen talál híveket. A freudizmusról ebben a vonatkozásban már a bevezetőben szóltunk, de érdemes itt megemlíteni egy másik jellegzetességet is.

A mikroszociológiában — különösen első szakaszában — Tarde és még inkább Nietzsche nyomán előszeretettel osztották fel az embereket „kezdeményezőkre” és „utánzókra”, „találékony szellemekre” és „nyájöszönű” emberekre. Itt újra csak arról van szó, hogy a szociometrikusok bizonyos lélektani megfigyelést, ami a maga aspektusában igaz lehet, kritika nélkül átvisznek egy más vonatkozási rendszerbe.

Különböző egyének adott körülmények között, bizonyos kérdésekben, jelentősen eltérhetnek egymástól a kezdeményezőképeség tekintetében. Ez azonban nem öröklött, nem változtathatatlan tulajdonság. A kezdeményező képesség nemcsak az egyes ember pszichikai adottságától függ, hanem a társadalmi körülményektől és attól is, hogy kezdeményező képességét az életnek milyen területén vizsgáljuk.

A társadalom tagjait tehát nem lehet felosztani lelki alkatuk által „determináltan”, örök érvénnyel „kezdeményezőkre” és „utánzókra”, „motívumot adóakra” és „motívumot elfogadókra”.

A szociometrikusok szerint a „tele-elem” hozza létre az emberek közötti konkrét viszonyokat, amelyeknek tanulmányozását a szociológia legfontosabb területének tartják, és ezen keresztül akarják megismerni a társadalmi atomot. A viszony alatt általában a már ismertetett elemek (tele-faktorok) közötti kölcsönös kapcsolatot értik.²⁵ Ezzel eljutottunk ahhoz a területhez, ahol a szociometria közvetlenül csatlakozik Simmel társadalomfelfogásához és közelebbről a L. von Wiese által propagált ún. „Beziehungslehre” irányzatához.

A szociometriában az emberi viszonyok kutatása az előbbieken felvázolt gondolatmenet alapján elsődleges helyet foglal el. Amint a későbbiekben még látni fogjuk, ez a sarkpontja politikai-világnézeti szemléletüknek.

Éppen ezért érdemes párhuzamot vonni a társadalmi viszonyokról alkotott szociometrikus és marxista álláspont között.

A marxista társadalomfelfogásban a társadalmi viszonyok nem kevésbé központi helyet foglalnak el, mint a szociometriában. A marxizmus azonban a társadalmi viszonyok sokrétű és rendkívül gazdag választékú hálózatából kivette a lényeges, döntő elemet: a tudatunktól függetlenül létező társadalmi-gazdasági viszonyokat, s bebizonyította, hogy ezeknek az egész társadalmi életre, a társadalmi viszonyok egész rendszerére meghatározó jelentősége van. S mint Marx írja, ezek, tehát „Az anyagi viszonyok alkotják minden viszonyok alapját.”²⁶

Ez a forradalmi jelentőségű felfedezés egészen új perspektívát nyitott a társadalomtudományok fejlődése előtt, szabaddá vált az út a társadalmi valóság teljes feltárására, a társadalmi törvények egész rendszerének megismerésére.

De mit is értünk társadalmi-gazdasági viszonyon?

Engels a társadalmi-gazdasági viszonyok lényegét a következőképpen formulázta meg. „A gazdasági viszonyokon, melyeket a társadalom történetét meghatározó alpnak tekintünk, annak rendjét és módját értjük, ahogyan bizonyos társadalom emberei az életfenntartásukhoz szükséges eszközöket termelik, és termékeiket egymás között kicserélik (amennyiben munkamegosztás van) . . .”²⁷

A marxizmus a társadalmi viszonyokat nem szűkítette le a gazdasági viszonyokra. Marx és Engels ugyan elsősorban a gazdasági viszonyokkal foglalkoztak, de a társadalmi viszonyok felépítménybe tartozó részének mindig is nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Érdemes ennek a kérdésnek a helyes kezelési módja érdekében Engelsre hivatkozni, aki Mehringhez intézett levelében a következőket írta: „. . . mind-

²⁵ L. pl. Gittler: i. m.

²⁶ Marx levele Anyenkovhoz.

²⁷ Engels: Levél Starkenburghoz. Marx—Engels. Vál. Művek, II. köt. Szikra, 1949.

nyáján elsősorban arra helyeztük a fősúlyt — és arra is *kellett helyeznünk* —, hogy a politikai, jogi és egyéb fogalmakat és az általuk közvetített cselekedeteket *levezessük* az alapvető gazdasági tényezőkből . . . Így azután a kérdések tartalmi oldala kedvéért elhanyagoltuk a formai oldalt: hogyan, mi módon jönnek létre ezek a fogalmak . . . A dolognak ezt az oldalát . . . azt hiszem jobban elhanyagoltuk, mint amennyire megérdemli. A régi história ez: a formát eleinte mindig elhanyagolják a tartalommal szemben.”²⁸

Sajnálatos, de nem a marxizmus lényegéből fakadó körülmény, hogy a marxista társadalomtudományokban *mindmostanáig* meglehetősen háttérbe szorult a gazdasági viszonyok szféráján kívüleső társadalmi viszonyok tanulmányozása. Mindez azonban csak arra indíthatja a marxista társadalomtudománnyal foglalkozókat, hogy a felépítménybe tartozó társadalmi viszonyokat az eddigieknél behatóbban tanulmányozzák, de a történelmi materializmus által feltárt alapvető társadalmi igazság, a termelési-gazdasági viszonyok elsődlegességének álláspontjáról.

A marxista szociológiának nagyrészt még jövőbeni feladata, hogy részletesebben leírja, elemezze azokat a törvényszerűségeket, kölcsönhatásokat, amelyek a felépítménybe tartozó társadalmi viszonyok területén fennállnak és a *magá konkrét* formájában feltárja ezeknek közvetlen vagy közvetett függőségét az alaptól.

5. A csoportelmélet és a társadalmi valóság

A mikroszociológia, illetve a szociometria egyik megkülönböztetője más szociológiai irányzatoktól, hogy kutatásait szinte teljes mértékben olyan társadalmi formákra korlátozza, amelyben a résztvevők között közvetlen személyi kapcsolatok állnak fenn (család, munkacsoport, szomszédság, játszócsoport).

A társadalmi csoportok jelentőségét, sőt elsőbbségét a szociológiai kutatásban már Durkheim is fontosnak tartotta.” . . . a társadalmi fejlődés egyszerű kicsiny csoportokkal kezdődik — írja — és e csoportok némelyikének nagyobb csoporttá egyesüléséből fejlődik tovább; miután e csoportok megszilárdultak, hasonlókkal egyesültek és még nagyobb csoportokká formálódtak. Osztályozásunknak tehát az elsőrendű társadalmakkal, vagyis a legegyszerűbbel kell kezdődnie.”²⁹

Ez a formális felfogás, amely figyelmen kívül hagyja, hogy a társadalmi csoportok maguk is a termelési-gazdasági viszonyok termékei, majdnem változatlanul átmentődött a modern polgári szociológiába.

A német szociológiában a társadalmi csoportkutatás fontosságát mindenekelőtt Simmel és L. v. Wiese hangsúlyozták ki. Mindketten a csoport fontos ismérvének tekintették a szervezethez (Organisiertheit). L. v. Wiese hangsúlyozza, hogy a „tulajdonképpeni csoport állandóan szervezett.”³⁰

A csoport már régebb idő óta áll az amerikai polgári szociológia érdeklődésének homlokterében is. Mindenekelőtt Cooley hangsúlyozta, hogy a társadalom nem egyénekre, hanem csoportokra épül: a szociológiának nem Smith

²⁸ Marx—Engels Válogatott művek, II. köt., 497. o.

²⁹ Durkheim: i. m. 115. o.

³⁰ L. v. Wiese: System der allgemeinen Soziologie von den sozialen Prozessen und den sozialen gebildender Massen, 2. kiadás, München, 1933.

úrral, hanem Smith úr családjával kell foglalkoznia. Ő vezette be az elsődleges csoport fogalmát 1909-ben megjelent munkájában,³¹ amelyben leírta az általa legjelentősebbnek tartott „elsődleges csoportokat” (primary group); ezek a család, a játszóközösség és a szomszédság. Ezeknek a létrejöttét az emberi természetre és az emberi eszmékre vezette vissza.

Már maga a Cooley által a társadalmi csoportok megjelölésére használt kifejezés („elsődleges csoport”) is jelzi, hogy itt ugyanolyan hamis társadalomfelfogásról van szó, mint Durkheimnél. A társadalmat nem a termelési-gazdasági viszonyokra felépítettnek látja, hanem olyan szervezetnek, amelyet az emberi természet és az eszmék hatására létrejött kis csoportok alkotnak.

A mikroszociológia a társadalmi csoportok kutatása fontosságának kihangsúlyozását is végletes szélsőségig vitte. Gittler szerint (aki Iowa állam kollégiumának szociológia professzora) az „elsődleges csoportok”, mint amilyen a család és a játszócsoport, teremtik meg az egyes ember emberi-társadalmi természetét (human social nature), s a másodlagos csoportok, illetve intézmények hozzák létre az emberi kulturális természetet.³²

A modern polgári szociológia nem elégedett meg a társadalmi csoportok kutatása jelentőségének elismerésével, hanem odáig megy, hogy ezt tekinti a szociológia kizárólagos tárgyának. A René König által szerkesztett Fischer Lexikon szerint „a mai szociológiában a csoport fogalmának arra a helyre kell kerülnie, amelyen korábban a társadalom (Gesellschaft) fogalma állt.”³³

A csoport fogalmáról a szociometrikus táboron belül eltérők a vélemények. Moreno szerint „a csoport csak képletes kifejezés, s mint olyan nem működik: tényleges tartalma szerint kölcsönösen összekapcsolt személyekből áll . . .”³⁴ Ebből a megfogalmazásból is kiviláglik Moreno individualizmusa, a kollektívum háttérbe szorítása.

Georges Gurvitch csoportról vallott álláspontja nagyobb általánosítás és a teljességre törekvés igényével lép fel. „A csoport mint a társadalmasulás formája konkrét társadalmi típus, és mint a globális társadalom típusa: absztrakt — írja. A csoport reális kollektív egység, amely közös feladatot tölt be és közös magatartásmódot és attitűdöt fejez ki, s kívülről megfigyelhető kereteket teremt” . . .³⁵

A szociometrikus csoport-fogalom fő hibája abban van — amit Durkheim és Cooley társadalomfelfogásával kapcsolatosan már említettünk —, hogy a csoportot mechanikusan kiragadja az adott társadalom struktúrájából. Szemléletünkben a társadalom nem más, mint egymással kölcsönös kapcsolatban álló csoportok konglomerátuma. Ebből következik az a hamis szemléletmód, hogy a szociológia egyetlen, vagy legalábbis legfőbb tárgya csak a csoportkutatás lehet.

Ugyanaz a mechanikus szemléletmód érvényesül itt is, amelyről az előbbieken a szociális atommal kapcsolatban szóltunk. A csoport a társadalmi környezetből kiszakítva él, kialakulását, létezési módját, mozgásformáit *elsődlegesen* a benne elhelyezkedő egyéneknek az ösztönök sugallatára kialakult viszonyai szabják meg.

³¹ Social Organization, New-York, 1915. 23—24. o.

³² Gittler: i. m. New-York, 1952. 56. o.

³³ Fischer Lexikon 112. o.

³⁴ Psychodrama Monographs. 1. sz. 1944.

³⁵ Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1955. 340. o.

Ez a szélsőségesen individualista felfogásmód sajátos formában jelentkezik Moreno témaválasztásaiban. Az általa vizsgált csoportok ugyanis az általános társadalmi-gazdasági hatástól a lehető legnagyobb mértékben izolált helyzetben voltak. Ilyen vizsgálat volt az, amelyet a Hudson Training Schoolban, egy olyan internátusban folytatott le, ahová a növendék leányok az ország minden részéből kerültek be, és ahol a társadalomtól bizonyos mértékig elszigetelve éltek és dolgoztak. Hasonló helyzetben volt, a természetes társadalmi körülményektől való elszigeteltség tekintetében, az a pilótacsoport is, amelyet a második világháború idején vizsgált.

Természetesen úgy, ahogy a szociometrikus irányzat szélesedett lehetlenné vált, hogy csupán ilyen elszigetelt helyzetben élő társadalmi csoportokat vizsgáljanak, — különösen nem lehetett ezt megtenni az üzemszociológiai vizsgálatoknál. Ez is az egyik oka annak, hogy a „Human Relations” irányzata nem tud „következetesen szociometrikus” lenni, mintahogy ezt Moreno több ízben szemükre vetette.

A társadalmi csoportoknak társadalmi környezetükből kiszakítva történő vizsgálata a polgári szociológia számára azt az előnyös helyzetet látszik nyújtani, hogy ilyen módon megkerülheti az osztálytársadalom tényleges törvényeinek vizsgálatát, nem kell állást foglalnia az osztályok léte és nemléte kérdésében. Így alakul ki a szociometrikus elméletben a „társadalmi csoportok csodaországá”, ahogy egy polgári szociológus a közelmúltban jellemezte társadalomszemléletüket.

Legtöbb szociometrikus egyenesen tagadja annak lehetőségét, hogy olyan széles társadalmi alakulatot, mint a társadalmi osztályt, szociológiai módszerekkel vizsgálni lehetne. (A modern polgári szociológiában vannak olyan irányzatok, amelyekben nagy szerepet kap a társadalmi „rétegek” és a társadalmi mobilitás kutatása. A jelen tanulmányban azonban ezekkel az irányzatokkal nem foglalkozom.) Maga Moreno ugyan elismeri az ilyenfajta vizsgálat lehetőségét, de ezt csak mint perspektívát veti fel olyan formában, hogy a társadalmi csoportok vizsgálatára építve egy későbbi időpontban lehet majd és kell is nagyobb összefüggésekben mozgó társadalmi elemzéseket végezni. „Mi az emberi viszonyoknak atomszerű, elementáris (vagy mikroszociológikus) struktúráját úgy tekintjük — írja Moreno —, mint nélkülözhetetlen preludiumot és alapot a szociológiai kutatások számára.”³⁶

A mikro- és makroszociológia szétválasztása a szociometrikusok csoportelméletében még inkább kiélezi a burzsoá szociológiában érvényesülő mechanikus szemléletmódot. A szociometrikus mikroanalízis nincs tekintettel a makroviszonyokra, s így az objektív társadalom-gazdasági környezetre sem. Útja tehát szükségszerűen és egyenesen elvezet az irracionalizmusba, az „isteni substanciók”, a „történelem felett álló gének” világába.

De nemcsak a társadalom nagyobb összefüggéseiről alakul ki ilyen módon hamis kép, hanem magukról a látszólag objektív módszerekkel vizsgált társadalmi csoportokról is.

Az egész társadalom figyelembevétele nélkül az egyes csoportok életének, létezésének, mozgásformáinak sajátosságait nem lehet a maga valóságában megérteni, mert hiszen a társadalom legkisebb egységében is benne vannak a nagy társadalmi összefüggések.

³⁶ Gurvitch idézi: „Mikrosoziologie und Soziometrie. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft” 1956. 301. o.

Nem vizsgálhatunk semmiféle emberi csoportot anélkül, hogy ne tudnánk, milyen társadalmi-gazdasági környezetben alakult ki, és hogy tagjai a társadalom melyik osztályához vagy rétegéhez tartoznak.

Mindebből egyáltalában nem következik, hogy a marxista szociológiában elvethetjük, vagy akárcsak lebecsülhetjük a társadalmi csoportok (család, munkacsoport stb.) kutatását.

A történelmi materializmus elvei alapján el kell ismernünk, az ún. kis csoportoknak, mint amilyen a család, az üzemi munkacsoport, nagy szerepe van az egyes ember életében. Sőt nehéz túlértékelni annak jelentőségét, hogy pl. a munkacsoportokban az egyes egyének érzelmileg miként kapcsolódnak egymáshoz. Minden szociológiai tanulmány nélkül is, a mindennapi élet tapasztalataiból meggyőződhetünk arról, hogy jól összeszokott, egymást tisztelő és szerető tagokból álló munkáskollektívák valóságos csodákat tudnak véghezvinni.

S mi lehetne szebb és fontosabb feladata a marxista szociológiának, mint kutatni a munkáskollektívák belső összeforrásának törvényszerűségeit, és keresni azokat a feltételeket, amelyek között a baráti, a „rokonszenv-kapcsolatok” a legkedvezőbbben fejlődnek az egyes csoportokon belül a tagok között, és nagyobb munkáskollektívákban a különböző csoportok között. De a társadalmi csoportokat nem szemlélhetjük a társadalmi környezettől elszigetelten. Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete” c. munkája előszavában azt írja, hogy az osztálytársadalomban „a család rendjét teljesen a tulajdon rendje határozza meg, és benne szabadon bontakoznak ki azok az osztályellentétek és osztályharcok, amelyek minden eddigi írott történelem tartalmát kitöltik.”³⁷

A szociológiai kutatás számára, ha a tudományosságra igényt tart, a kiinduló alap nem lehet más, mint az, hogy milyen gazdasági viszonyok között élnek a csoport tagjai; ezek feltárása nélkül a társadalmi csoportok kialakulásának és fejlődésének sajátosságait nem lehet megérteni.

6. Az értékek „átértékelése”

A mikroszociológusok és szociometrikusok írásaiból — bármennyire törekszenek is tudományos munkásságukat empirikus kutatásokra, a „szak-tudományokra” korlátozni — határozott világnézet bontakozik ki. Ez nyomon követhető azért is, mert nemegyszer átlélik a saját maguk emelte korlátokat és nyíltan kimondják világnézeti elveiket, amelyek kutatásaikat vezérik, de amelyeknek létezését módszertani elméletükben előszeretettel tagadják.

A szociometrikusok az irracionálizmus és a romantikus antikapitalizmus hagyományait követve, az „értékek átértékelését” követelik. Az „átértékelésen” nem egyszer olyan fogalmak elvetését, vagy lényeges tartalmának megtagadását értik, amelyek a múlt századbeli polgári szociológiának még alapvető megállapításai voltak.

Az útjukban álló, s szerintük átértékelésre váró fogalmak között fontos helyet foglal el a „haladás” fogalma. Auguste Comte, Herbert Spencer és sok más kiemelkedő múlt századbeli polgári szociológus számára vitán felül állt, hogy az emberi társadalom történelmében határozott haladás figyelhető meg.

³⁷ Marx—Engels: Válogatott művek, II. köt. Szikra. 1949. 167. o.

A haladás mibenlétét természetesen különböző módon, és társadalomszemléletüknek megfelelően gondolták el. Számukra nem az volt kérdéses, hogy megfigyelhető-e haladás az emberiség történetében, hanem az, hogy miben mutatkozik az meg, és milyen erők hatására történik.

Durkheim, a szociometria egyik szellemi előfutára azonban már határozottan tagadta a társadalom fejlődésének lehetőségét. „... a valóságban fejlődés nem létezik — állapította meg —, a megfigyelés számára csak egyes társadalmak léteznek és vannak adva, amelyek egymástól függetlenül keletkeznek, fejlődnek és tűnnek el.”³⁸

A mikroszociológusok, illetve szociometrikusok lényegében ugyanezt az elvet vallják, amikor a „haladás” fogalmát elvetik, vagy helyettesíteni kívánják a „változás” fogalmával. A szociológusok nemzetközi társaságának III. kongresszusán 1956-ban, Amsterdamban ebben az értelemben szerepelt „A társadalmi változások szociológiai kutatásai” c. téma, amelynek előadója az előzőekben már többször említett L. v. Wiese volt.

A szociometrikusok a haladástól való babonás félelmükben még a változásnak kitett társadalmi jelenségek körét is szűkíteni igyekeznek. Így pl. Moreno elismeri ugyan, hogy a társadalmi atom a benne szereplő egyének szempontjából változik — amit egyébként lehetetlen lenne el nem ismerni —, emellett azonban azt hangsúlyozza ki, hogy a társadalmi atom struktúrája meghatározott állandósággal rendelkezik.

De nemcsak a társadalmi haladás kérdésében foglalnak el reakciós álláspontot, hanem a társadalmi történések okozati összefüggésének megítélésében is. Szélsőséges egyoldalúsággal az indetermináltság mellett állnak ki.

Ez a felfogás szoros kapcsolatban van nemcsak az irracionalista filozófia már említett irányzatával (Bergson), hanem a „mélypszichológia” felfogásmódjával is. Jung kijelentése szerint az „... élet és a sors irracionálisak” — és éppen emiatt végső fokon a véletlent tekinti a társadalmi-történelmi események jellegzetességének ... „Gyakorlatilag a véletlen mindenütt megnyilatkozik, mégpedig olyan szembetűnő módon, hogy kauzális filozófiánkat nyugodtan félretehetjük.”³⁹

Lényegében ugyanezt vallja Moreno: „... az emberi viszonyokban és az emberi társadalomban — írja —: az egyén spontaneitása — ez az alfa és az omega, minden társadalmi szituáció és minden kísérlet döntő mozzanata.”⁴⁰

Gurwitsch lényegében helyesli ezt a megállapítást, mindössze azzal enyhíti, hogy bizonyos esetekben elismeri, „a társadalmi jelenségek között fennálló kölcsönös kapcsolatot”, de ugyanakkor védelmezi Moreno indeterminizmust hirdető nézetét az ún. „mechanisztikus determinizmussal” szemben.⁴¹

A marxizmust is ez utóbbihoz számítja, és ezzel durván meghamisítja a történelmi materialista szemléletmódot.

Nincs szükség a marxizmus alaposabb tanulmányozására ahhoz, hogy valaki meg tudja állapítani ennek a vádnak teljes alaptalanságát. A marxizmus a történelmi szükségszerűséget hangsúlyozza ugyan, de ugyanakkor elismeri a véletlen és a szubjektív oldal szerepét is.

³⁸ Durkheim: i. m. 30. o.

³⁹ Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Bp. 1948. 76—77. o.

⁴⁰ Moreno: Sociometria, 189. o.

⁴¹ Gurwitsch: Mikrosoziologie und Soziometrie. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1955. évf.

A marxisták határozottan felléptek és fellépnek a történelmi szükségszerűség tagadói ellen — akik közé napjainkban Morenotól Gurvitchig felsorakoztak a szociometrikusok —, nemesak a tudományos igazság, hanem az emberi haladás érdekében is, mert hiszen a történelmi indeterminizmus ilyen vagy amolyan formában, de végső fokon a reakció védelmézését szolgálja.

Abban a modern burzsoá szociológusoknak természetesen igazuk van, hogy történelmi események a különböző országokban a maguk egyediségében és konkrétságában nem egyféleképpen zajlanak le. A Föld különböző részein az azonos tartalmú társadalmi alakulatok a maguk realizált formájában, a maguk egyediségében mások és mások. De a társadalomban éppenúgy, mint a természetben az egyediben benne van az általános, a formában a lényeg. A francia nemzet a maga egyediségében nem ugyanaz, mint az angol, de társadalmi lényegüket tekintve, a formai különbözőség ellenére is könnyen megtalálhatjuk a minőségileg azonos tartalmat, ami nem más, mint a társadalmi-gazdasági szerkezet alapvető azonossága.

A szociometrikusok, illetve mikroszociológusok a determinizmust és a történelmi szükségszerűséget tagadó nézeteikkel sajátos voluntarista irányzatot képviselnek. Ha ugyanis a szubjektív oldalnak, a tudatnak, vagy még inkább az érzelmi kapcsolatoknak van elsődleges szerepe a társadalmi fejlődésben — mint ahogy ők állítják —, akkor a termelési-gazdasági viszonyok megváltoztatása nélkül is mód van a jelentkező társadalmi ellentmondások és konfliktusok feloldására.

Mindebből következik többek között az emberi szabadságról vallott nézetük is, amely világnézetüknek sarkalatos pontja. Gurvitch az emberi szabadságot szembeállítja a történelmi szükségszerűséggel, s azon az embernek a természet törvényeitől való szabadságát érti. A fejlődés, amit ezen a téren elismer, nem más, mint az, hogy az ember egyre inkább függetleníteni tudja magát a természet törvényeitől.

Moreno az emberi szabadságot az „ösztönös alkotásban” és ennek korlátlan lehetőségében véli felfedezni. Ez újra csak azt igazolja, hogy a szociometrikusok nem egyszer hangoztatott kollektívizmusa látszat, álláspontjuk minden lényeges kérdésben szélsőséges individualizmus.

Az eddig leírtakból logikusan következik, hogy tagadják a társadalmi törvények létét. Ebben az esetben is a múlt századbeli polgári szociológia álláspontjától való viszákozásról van szó. Auguste Comte — mint ismeretes — még az általános társadalmi törvények érvényességét hirdette, és erről a múlt század második felének szinte minden jelentős szociológiai irányzata hozzá hasonlóan vélekedett.

Moreno, Gurvitch, König és általában a szociometrikusok nem ismerik el általános társadalmi törvények létezését, és éppen ezért szembenállnak minden olyan szociológiai irányzattal, amely feladatának tartja általános társadalmi törvények feltárását.

G. Gurvitch egyik legfontosabb céljának tekinti a társadalmi törvények létezésének elismerése elleni harcot. Abban reménykedik, hogy neki sikerült megsemmisítenie „a társadalmi törvények uralma visszaállításának minden lehetőségét”.⁴²

⁴² G. Gurvitch: *D'éterminismes sociaux et liberté humaine*. 28. o. Bachitov idézi *Ob odnoj „novejszej” szocialnoj utopii e. munkájában*. Moszkva, 1956. 89. o.

Ugyanakkor, amikor a szociometrikusok tagadják az általános társadalmi törvények létezését, nem ennyire egyöntetű álláspontot foglalnak el abban a kérdésben, hogy vannak-e a társadalmi mikroorganizmusnak, a társadalmi csoportoknak és szociometrikus szerkezetüknek mozgástörvényei, illetve törvényszerűségei.

Vannak olyanok, akik azt állítják, hogy a társadalom mikroorganizmusában felismerhetők általános törvények, mások viszont csak részleges törvényszerűségek létezését ismerik el. G. Gurvitch szerint mindössze „tendenciajellegű szabályszerűségek léteznek.”

Méginkább vitás az, hogy az egyes szociometrikusok mit tekintenek a társadalmi mikroorganizmus törvényeinek vagy törvényszerűségeinek. Ennek a kérdésnek a taglalásában is jól megfigyelhető, hogy a modern polgári szociológiában mennyire összekeveredik az egyedi az általánossal, a lényeges a lényegtelennel.

A mikroszociológusok egy része például olyan törvényt állított fel, amely szerint egy csoporton belül annál nagyobb az egyenlenség és szétválás, mennél jobban ismerik egymást a tagok, és mennél szorosabb a közöttük levő közvetlen személyi kapcsolat.

Nyilvánvaló, hogy lehet találni egyes eseteket, amikor ilyenfajta összefüggés ténylegesen jellemző a csoport életére. De vajon nem áll-e fenn gyakran ennek éppen az ellenkezője is? Minden tapasztalat azt igazolja, hogy igen. Erre mutat többek között az is, hogy a mikroszociológusok egy másik része az előbbi állásponttal szemben éppen azt vallja, hogy mennél közelebbi kapcsolatban vannak egymással a csoport tagjai, annál kisebb a közöttük levő ellentmondás, annál kevesebb a konfliktus.

Mindegyik véleménynek igazat adhatunk abban, hogy adódik ilyen és amolyan összefüggés is, ez azonban nem bizonyítja sem az egyiknek, sem a másiknak az igazát. Ez a példa inkább amellettt tanúskodik, hogy nem a társadalmi események felszínén kell keresni a törvényszerű összefüggéseket, hanem mélyebbre kell hatolni, a társadalom belsőbb összefüggéseit kell feltárni.

Azok a társadalmi jelenségek, amelyeket a szociometrikusok a társadalmi mikroorganizmusba sorolnak, ha néha sok közvetettséggel is, de összefüggnek a termelési-gazdasági viszonyokkal. A társadalmi jelenségek igazi magyarázatát végső fokon éppen ebben a szférában lehetne megtalálni. De vajon nem ez-e az a terület, amelytől babonás félelemmel menekül az egész modern burzsoá szociológia?

Természetesen a mikroszociológusok, illetve szociometrikusok sem lehetnek el szó nélkül azon tény mellett, hogy a kapitalizmusban a társadalom különböző tagjainak anyagi helyzete nem egyenlő. Ezt kénytelenek elismerni, de óvakodnak attól, hogy ezt a termelőeszközökhöz való egyenlőtlen viszonyra vezessék vissza. Ehelyett, régi recept szerint, megmaradnak a felszínen, az osztás egyenlőtlenségénél. Így G. Gurvitch pl. a javak elosztásának különbözőségéből és a társadalomban elfoglalt hely ismérveiből kiindulva tíz társadalmi réteget különböztet meg.

Moreno még eddig sem jut el, hanem — ha elméletben is — de új osztályt teremt: a szociometrikus proletáriátust. Nem tréfáról van szó! Moreno szerint létezik olyan proletáriátus, ahova a „szociometrikusan” szegények tartoznak, vagyis azok, akiknek — függetlenül anyagi helyzetüktől — szűk a szocialis atomjuk, vagyis akiket a társadalom kevés tagjához fűznek érzelmi kapcsolatok.

Tévedések elkerülése végett azt is hozzáfűzi, hogy szerinte ezt a proletariátust semmiféle társadalmi forradalom sem tudja felszabadítani, helyeztük csak a szociometrikus receptek segítségével javítható.

A szociometrikusoknál nemcsak a marxizmus osztályfelfogása jelentkezik torz és néha szinte nevetséges formában, hanem az alap és felépítmény fogalma és kapcsolata is. Parsons Talcottnál is találhatunk kísérletet arra, hogy a polgári szociológia szájíze szerint alakítsa át a marxizmusnak e kérdésre vonatkozó megállapításait. A társadalom keretében négy különböző „nívó” vagy „színvonalat” (level) különböztet meg, amelyek együtt egy strukturálisan tagolt társadalmat alkotnak. (A primér csoportok, a gazdasági szervezetek, az intézmények és a politikai szervezetek rendszere.) E. Walter ezt úgy interpretálja, hogy Talcott „megjavította” és finomította Marx elméletét.

A mikroszociológusok közül, különösen Gurvitchnél, találunk nagy igyekezetet az alap és felépítmény értelmezésének és összefüggésének további „finomítására”, s ezzel együtt az eredeti marxi gondolat elsikkasztására. S a lényeg ezekben a „kísérletekben” korántsem abban van, hogy 4 vagy 10 egymásfölötti rétegre bontják a társadalmat, hanem az, hogy az alaphoz, illetve a felépítményhez tartozó egyes rétegek között miben látják a kölcsönös kapcsolatot. A mikroszociológusok és szociometrikusok álláspontja félreérthetetlen: tagadják a gazdasági alap döntő meghatározó szerepét.

Miért van szükségük az „empirikus” szociometrikusoknak a fogalmak átértékelésére? Miért nem maradnak meg minden fogadalmuk ellenére sem a konkrét társadalmi tények vizsgálatánál? Nem utolsósorban azért, amiről Marx és Engels beszélnek a „Német ideológiában”. „A tapasztalati megfigyelésnek minden egyes esetben empirikusan, minden *misztifikáció* és *okoskodás* nélkül ki kell mutatnia a társadalmi és politikai tagozódásnak a termeléssel való összefüggését.”⁴³

A modern polgári szociológia, hogy ezt a számára komoly buktatót elkerülje, igénybeveszi a „misztifikációt” is és az „okoskodást” is.

7. A kapitalizmus apologetikája a „mikroszociológiában” és a „szociometriában”

Az eddig előadottakból egyáltalában nem következik, hogy a szociometrikusok minden további nélkül vállalkoznának a kapitalizmus közvetlen apologetikájára. Ha ezt cselekednék, aligha tényleg volna szert viszonylag rövid idő alatt nagy befolyásra a polgári társadalomtudományban. A mai kapitalista társadalom belső ellentmondásai annyira nyilvánvalók, hogy olyan elmélet, amely ezek előtt szemet húnny, még a polgári társadalomtudományban sem gyakorolhat irányító hatást. S éppen ezért a mikroszociológusok és szociometrikusok leggyakrabban a kapitalizmus indirekt védőiként lépnek fel.

A kapitalizmus „indirekt apologetikájához” hozzátartozik, hogy Moreno a maga módszerét az adott társadalmi rendszer fölött állónak igyekszik feltüntetni. A szociometrikus elméletről azt írja, hogy az „semleges, vagy mondjuk, hogy a lehetőségek szerint semleges a létező, vagy a megváltozóban levő társadalmi rendszerhez való viszonyában. A szociometria egyforma mértékben alkalmazható bármely társadalmi típusra, amely felmerült a múltban, vagy fel fog merülni a jövőben.”⁴⁴

⁴³ Marx—Engels: A német ideológia. Szikra. 1952. 8. o. (Aláhúzás tőlem. H. A.)

⁴⁴ Moreno: Szociometria. 173. o.

A többi szociometrikus is látszólag a „semlegesség” álláspontjáról bírálja a kapitalizmust. Kritikájuk szavakban rendkívül éles, de mert ez nem a lényegre vonatkozik, a burzsoá uralkodóosztály a még annyira éles kirohanásokat sem veszi tőlük zokon. Régi felismerés az, hogy a szavakban enyhe, de találó bírálatért a megbírált sokkalta inkább megharagszik, mint az élesebb, de reá nem illő jelzőkért.

Már a szociometria szociológus előfutárainál, Durkheimnél éppen úgy, mint Simmelnél, megtalálhatjuk azt a gondolatot, hogy a kapitalizmusban a társadalmi feszültségek növekvőben vannak. Még Simmel is, aki Durkheimnél óvatosabb ebben a tekintetben, arról ír, hogy a társadalomban, és ennek következtében a tudatban lezajló differenciálódás nem csökkenti, hanem növeli a társadalmi összeütközések számát.

A szociometrikusok nagyobb része ugyanezt a gondolatot sokkal élesebben fejezi ki, amikor a mai kapitalista társadalmi rendszerről ír. „Mély válságról”, „meghasonlottságról”, „kiúttalanságról” írnak. Romantikus antikapitalista elődjekhez hasonlóan fájdalmas nosztalgiával emlegetik a XVIII. századot, az „established society” korszakát, amikor az egyes ember még biztos társadalmi rendszerben tudhatta magát.⁴⁵

A szellemi előd Durkheim kiinduló tételei között szerepelt, hogy a kapitalizmusban

a) nő a szerencsétlen egyének száma és

b) az emberek különböző csoportjai között egyre mélyebbek lesznek a szakadékok. Ezeket a megállapításait ma is gyakran idézik helyeslőleg a mikroszociológiai irodalomban.

Az „established society”-t követő közel két évszázadot hasonlóan jellemzik, mint a két világháború közötti időkből ismert romantikus antikapitalista irányzatok. „Jött az iparosítás s szétörte a családot”; „A család, amely valamikor önálló munkaközösség volt, most lefokozódott egyszerű fogyasztási struktúra a kapitalizmus egész eddigi fejlődése során nem tudott kialakulni”; „Az új népvándorlás, amely az iparosítással kezdetét vette (a faluban lakók városban vándorlására gondolnak, ami egyik leggyakoribb témája a modern polgári szociológiának); változatlanul tovább tart” — ilyen vagy hasonló megállapításokkal gyakran találkozunk a „mikroszociológia” és a „szociometria” irodalmában.

„Az ipari forradalom az embert a szószeros értelemben gyökértelenné tette. Az embernek nincs maradandó helye, nincs egy talpalatnyi földje . . . izolált, atomizált, anoním állapotba került” — írja Gasser.⁴⁶

S természetesen nem hiányozhat a bűvös ortega-y-gasseti kifejezés, az „eltömegesedés” sem. Amikor a mikroszociológia társadalomkritikáját olvasuk, szinte a felszabadulás előtti Magyarországon érezzük magunkat, minden sorukban a harmincas évek magyar népies mozgalmanak romantikus antikapitalista kritikájára ismerhetünk.

Moreno is „élesen” bírálja a mai kapitalista társadalmat. Véleménye szerint a kapitalista társadalom „kétségbeesett” és „kritikus helyzetben” van — mégpedig azért, mert alacsony a társadalom tagjainak összeforrottsága. G. Gurvitch is azt tartja „nem dogmatikus” dialektikája fő feladatának, hogy

⁴⁵ Pl. Gasser: Mensch in modernem Betrieb. Köln. 1952. 7. o.

⁴⁶ Gasser: i. m. 9. o.

szétromboljon minden kellemes illúziót a békéről, és kiáltó szavakkal figyelmeztesse az emberiséget, hogy nagy veszélyek, mély szakadékok, váratlan fordulatok várják történelmének útján.

A mikroszociológusok a kapitalizmus társadalmi rendszerének szavakban éles — de nem a lényegét, nem a termelési viszonyokat érintő — bírálata ellenére is messze állnak attól, hogy a romantikus antikapitalizmus egyenes követőinek tekinthessük őket. Mindenekelőtt azért, mert bármennyire éles szavakkal ítélik is el a kapitalista társadalomban uralkodó viszonyokat, ez elméletükben kevés szerepet játszik, nem való sokkal többre, mint annak motiválására, hogy milyen nagy szükség van „csodadoktorságukra.”

Társadalomszemléletükben a fennálló társadalmi viszonyok kritikája teljesen alá rendelt jelentőségű a kapitalizmus közvetett apologetikája mellett. Írásaikban a főhangsúly annak hirdetésén van, hogy a kapitalizmus minden betegsége ellenére is gyógyítható, mégpedig a „szociometrikus” receptek segítségével.

De hogyan is akarják meggyógyítani „drága betegüket”?

Ahhoz, hogy a modern polgári társadalom ezen új „csodadoktorai” a beteg gyógyítására használatosnak mutakozó recepteket tudjanak ajánlani, szükség van a betegség kórokozójának megállapítására. Miben találják meg a szociometrikusok a társadalmi bajok forrását?

Mindabból, amiről ez ideig szó volt, egyenesen következik, hogy semmiképpen sem az igazi okban, a termelőerők fejlődése és a kapitalista termelési viszonyok közötti kibékíthetetlen ellentmondásban keresik a dolog lényegét. Ez a burzsoázia számára rendkívül veszélyes vizekre vinné a modern polgári szociológia hajóját. S ők — legalábbis többségük — mitől sem félnek jobban, mint hogy szembekerüljenek a bőkezű burzsoáziával. Sőt szolgáltatokat szeretnének tenni a kapitalizmusnak.

A középkori fejedelmek csillagjósaihoz hasonlóan óvni kívánják az uralkodóosztályt a bajoktól, és pedig mindenekelőtt a veszedelmek legveszedelmesebbikétől: a **FORRADALOMTÓL**. „... a szociometrikus módszer valódi fegyvert tud szolgáltatni a forradalom ellen, olyan technikát tud adni az ember kezébe, amelynek segítségével megelőzhető a jövőben a társadalmi forradalmak” — írja Moreno.⁴⁷

Moreno minden társadalmi bajnak az okát egy, a magántulajdonosi osztály számára egyáltalában nem veszélyes „egyetemes törvényben” véli felfedezni. Szerinte a társadalmi feszültség és konfliktus legtöbb esetben abból fakad, hogy a hivatalos társadalmi szervezet nem felel meg a szociometrikus (érzelmi kapcsolatokra épülő) struktúrának.

„... a társadalmi konfliktusok és feszültségek majdnem egyenes arányban növekednek — írja alapvető munkájában — a hivatalos társadalom és a társadalmi matrix (ez lényegében a mikrostruktúrának felel meg Morenonál) közötti különbséggel.”⁴⁸

Gyakran hivatkoznak Marxra, arra a megállapítására, hogy a világot nemcsak megismerni, hanem megváltoztatni kell. De a változtatást nem a társadalom fejlődésének alapvető szférájában, a termelési-gazdasági viszonyokban akarják végrehajtani, hanem a társadalom külső szervezetében, a gazdasági, politikai stb. intézményekben. A „kapitalizmus” ebben a gondolkodási rendszerben csak „gazdasági intézmény”, amely kívülről hat a társadalomra.

⁴⁷ Moreno: Szociometrija. 124. o.

⁴⁸ Moreno: Who shall survive? New-York. 1953. 81. o. — Szociometrija, 181. o.

A mikroszociológia cikornyás mondatokban nem szűkölködő egész társadalomelmélete mindenekelőtt azzal lepeződik le, hogy a kapitalista társadalom alapvető ellentmondását, a tőkés- és a munkásosztály közötti antagonisztikus ellentétet figyelmen kívül hagyja, s helyette egy a társadalmi élet felületén jelentkező ellentétpárt tesz meg alapvetőnek. Felfogásmódjuk szerint az üzemekben nem a munkás és a tőkés között fennálló társadalmi ellentét az alapvető, hanem az az ellentét, amely a hivatalos üzemi szervezet és a munkások emocionális kapcsolatok által létrejövő szociometrikus struktúrája között fennáll.

A marxizmus természetesen nem tagadja, hogy nemcsak a tőkés és a munkás között áll fenn ellentét, hanem a munkás és a művezető, gyárrészleg-vezető stb. között is, de ennek alapvető oka lényegében abban van, hogy az utóbbiak a tőkés megbízottaiként járnak el, és a tőkés kizsákmányolás szolgálatában állnak. De azt sem lehet tagadni, hogy a „management” vezetési módszerének az ilyesfajta ellentétek motiválásában nagy a szerepe és a konfliktusok száma jelentősen csökkenthető olyan ügyes fogások segítségével, amelyet nem utolsósorban éppen a „mikroszociológusok” és a „szociometrikusok” javasolhatnak. Az alapvető ellentmondást azonban semmiféle „szociometriai” recept segítségével nem lehet megszüntetni, ehhez a termelési viszonyok forradalmi megváltoztatása, a termelőeszközök társadalmisítása szükséges.

A „mikroszociológusok” és a „szociometrikusok” tehát szavakban a régi „társadalmi rend” felváltását akarják, de amiben a változást véghezvinni javasolják, az nagyon messze esik az adott társadalmi rend lényegétől, a termelési viszonyoktól.

A Moreno által követelt „szociometrikus forradalom” és az általa létrehozni javasolt szociometrikus demokrácia voltaképpen mélyen reakciós társadalmi utópia. Hozzá hasonlóan Gurvitch is „forradalmat” hirdet, de ezt ő sem a politikai hatalomban vagy a termelési viszonyokban tartja szükségesnek, hanem a pszichológia terén.

A „mikroszociológiai”, illetve „szociometriai” iskola a kapitalizmus védelmezőinek szerepét játsza azzal is, hogy éles kommunistaelenességet képvisel. Igaz, hogy Moreno nem a fegyvereknek akarja a döntő szót juttatni, szerinte nem a harcmezőn, hanem az eszmék csatájában kell eldönteni a „ki éli túl” nagy kérdését. „A szociometrikus demokrácia — íme az eszme, amely erősebb a kommunizmusnál”, — kiált fel egyik beszédében.⁴⁹

De nem minden követője hisz hozzá hasonló fanatizmussal a „szociometrikus demokrácia” erejében, és nem egy közülük beállt és beáll a háborús propaganda szolgálatába.

9. A „szociometrikus” módszertan néhány általános vonása

A mikroszociológiai kutatásokban felismerhető a módszertan néhány általánosan érvényesülő sajátossága. A módszertan kihangsúlyozott fontosságára mutat a „szociometria” kifejezés szélesebb értelemben való használata is, és az a körülmény, hogy a „mikroszociológia” és a „szociometria” kifejezéseket szinonim kifejezéseként szokásos használni.

⁴⁹ Moreno: 1951. New-York. Idézi Szociometrija. 31. o.

E modern szociológiai irányzat meghaladottnak tekinti a polgári szociológia egyik fő módszerét, a társadalomstatisztikát. „Az empirikus szociológia, és talán a leggyakrabban használt segítő módszere, a társadalmi statisztika, olyan fogalmi apparátussal dolgozott, amely elöregedett, és ennek nem felel meg a kutatott objektum, a modern társadalom” — írja egy nyugatnémet szociológus.⁵⁰

Ez az éles ítélet egyenesen következik abból a mikroszociológiai felfogásból, amely lehetetlennek tartja a nagy társadalmi alakulatok (nemzet, osztály) kutatását és a szociológia tárgykörét a „kis csoportok” kutatására szűkíti le. Ehhez természetesen újfajta vizsgálati módszerekre van szükség. Különösen akkor nincs szükségük a társadalomstatisztikára, ha a „kis csoportokat” társadalmi környezetüktől elszakítva vizsgálják.

A módszertani kérdések jelentősége a polgári szociológiában ilyen értelemben először Durkheimnél merült fel nagy súllyal. „A szociológia módszerei” c. könyve az első kísérlet arra, hogy az irracionalizmus irányába haladó pozitivistá polgári szociológia módszertanát rendszerezően leírják. Moreno azonban természetesen nem egyszerű követője ezen a téren Durkheimnek, hanem olyan újfajta módszertan kidolgozója, amely megfelel a polgári szociológia jelenlegi szélsőséges pozitívizmusának, irracionalizmusának, és ugyanakkor a szociológiai kutatásoknál lehetővé teszi a magasabb matematikai módszerek (vektorális algebra, matrix-elmélet stb.) alkalmazását. Ilyen követelményeknek megfelelő módszertan kidolgozásához mindenképp a társadalomnak olyan alapvető egységeit kellett megtalálni, amelyek matematikai formulák segítségével elemezhetőek. A társadalmi mikroorganizmusnak az az elképzelt világa, amelyről az előzőekben szó volt, alkalmasnak látszott erre.

A szociometriában felhasznált módszerek közös sajátossága éppen abban van, hogy a csoporton belüli viszonyok — elsősorban a „szociometrikus” szerkezet felderítésére részben új módszereket alkalmaznak, de részben olyan régi megoldásokat is, amelyek előzőleg — esetleg a polgári társadalomtudomány más területén (pl. „mély-lélektan”) — alakultak ki.

A szociometrikusok kutatási módszertanának egyik leggyakoribb s közvetlen célja, hogy a szociális atomok világában az egyes individuumok közötti „közelség” fokát és minőségét (vonzás vagy taszítás) feltárja és mérhetővé tegye. Ehhez mindenképp elkerülhetetlennek mutatkozott a közvéleménykutatásban elterjedt „interjú” módszerek széles alkalmazása a szociológiai kutatásokban is. Mindenképp a csoport tagjainak megkérdezésével lehet megtudni azt, hogy egy adott társadalmi csoportban milyen érzelmi kapcsolat fűzi őket egymáshoz.

Moreno az ilyen természetű vizsgálatokhoz speciális szociometrikus „test”-eket dolgozott ki. Emellett a szociometrikus felvételeknél használatos „interjú-módszertannak” is nagy irodalma fejlődött ki.

A szociometrikus módszer egyik fontos típusa az interjú mellett a megfigyelés. A szociológusok — különösen az üzemszociológiában — részletesen leírják a csoport tagjainak külsőleg megfigyelhető mozgását, egymással kapcsolatos cselekedeteit, beszélgetéseit stb. Az ilyesfajta „kívülről” jövő megfigyeléseket Moreno inkább csak kiegészítő módszernek használja az üzem-

⁵⁰ Fritz Croner: Soziologie und Statistik. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. 1959. 3. 380. o.

szociológiai gyakorlatban, a „Human Relations” irányzatban azonban rendkívül nagy szerepet játszik.

A mikroszociológusok mindezeknek a módszereknek a segítségével, és különösen a szociometrikus „test”-ekkel, elsősorban azt igyekeznek leírni, hogy egy csoporton belül, milyen a „rokon- és ellenszenv”-hálózat, vagyis hogy a csoport egyes tagjait kihez fűzi rokonszenv és kihez ellenszenv, illetve kívül szemben közömbösek. A szociometrikus vizsgálat egyik legtipikusabb formája tehát az, hogy egy csoportnak (üzemi munkacsoport, osztályközösség) különféle módszerekkel (interjú, megfigyelés stb.) megállapítják a fenti értelemben vett „mikrostruktúráját.”

A „test”-módszerrel összegyűjtött feleletek elemzése rendszerint a szokásos statisztikai módszerrel történik (átlag és index számítások különböző formái).

A csoportban létesült közlési hálózat elemzéséhez gyakran a matrix-elmélethez fordulnak, de használnak valószínűségszámítási analíziseket is. (Ezen matematikai módszerek felhasználásának ismertetése túlhaladja e tanulmány kereteit. Részletes és rendszerezett tájékoztatót ad erről a kérdésről Jiri Nehnevajsa: *Soziometrische Analyse von Gruppen*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1955. évfolyam.)

Az „interjúk” és megfigyelések segítségével nyert adatok feldolgozásában fontos helyet foglal el az ún. szociometrikus matrix, ami legtöbbször nem jelent mást, mint a rokonszenv és ellenszenv kapcsolatok matrix formában való felírását.

Egy üzemi munkacsoport hat tagja között megállapított ellenszenv és rokonszenv kapcsolatokat matrix formában „fel lehet írni” az alább közölt módon: (A matrixon a „+” rokonszenvet, a „-” ellenszenvet, és a „0” közömbösséget jelent. A vízszintes sorban a megkérdezettek, a függőleges sorban azok szerepelnek, akiről kérdeznek.) (l. 1. ábra.)

A fenti matrixból minden különösebb matematikai tudás nélkül is levezethető, hogy ki van a csoportban leginkább elszigetelt helyzetben (3 és 6), kívül szemben nyilvánul meg leginkább rokonszenv (5 és 2), és kik között van kölcsönös, illetve egyoldalú rokonszenv és ellenszenv kapcsolat.

Az egymáshoz kapcsolódásokat „szociogrammok” formájában írják fel. A csoporttagok közötti, az előbbi matrixból felismerhető kapcsolat pl. leírható a következő formában: (l. 2. ábra.)

Ez azonban így egy rendezetlen halmaz, amiből megfelelő rendező munka segítségével kihozható a következő „szociogramm”: (l. 3. ábra.)

Kölcsönös rokonszenv kapcsolat tehát az 1, 2 és 5-el jelzett csoporttag, illetve a 3-as és a 4-es között áll fenn.

A szociometrikusok gyakran alkalmazzák az ún. „test szituáció” létrehozásának módszerét. Ezt főleg olyan esetekben használják fel, amikor a csoport közös tulajdonságait, sajátosságait akarják feltárni. Használatos típus többek között az ún. „feszültségi test”, amely radikális választás elé állítja a csoport tagjait, pl. határozottan felteszik azt a kérdést, hogy amennyiben a csoportot két vagy három részre bontanók, ki kívül kíván egy csoportban lenni?

Említésre méltó még a „pszichodráma”, illetve „szociodráma” módszere, amelyet Moreno előbb dolgozott ki, minthogy a szociometrikus irányzatot kezdeményezte volna. A módszer lényege abban van, hogy meghatározott társadalmi körben, egy kigondolt helyzetben bizonyos történetet játszanak le a szereplőkkel és figyelik a résztvevők reakcióit.

Ez a módszer abból a divatos felfogásból indult ki, hogy az ember állandóan szerepet játszik, s az egyéniség meghatározott kapcsolatban van azzal a szereppel, amelyet magáénak tart, és amely magatartásán uralkodik.

A szociodráma ebben a felfogásban nem más, mint a szerepek mérésének az eszköze. Moreno szerint a szociodráma az emberi társadalom minden feszültségét miniatűr formában állítja elő.

	1	2	3	4	5	6
1		+	-	0	+	-
2	+		-	-	+	0
3	0	-		+	-	+
4	-	0	+		+	-
5	+	+	-	0		0
6	-	+	-	+	0	

1. ábra.

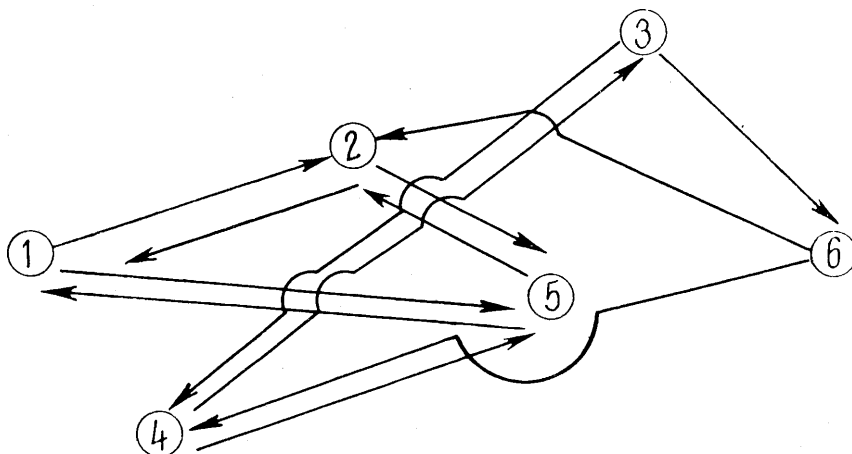
A mikroszociológusok első időben végzett kísérleteinek egyik sajátossága volt, hogy vizsgálataikat nem az élet normális menetébe bekapcsolódva végezték, hanem speciálisan a kísérletek számára létrehozott emberi közösségekben (pl. mesterségesen összeállított üzemi munkacsoportban vagy játszóközösségekben), ún. „klinikai” szituációkban.

Az ilyenfajta vizsgálatoknak még szociometrikus szempontból is rendkívül korlátozottak a lehetőségei. Ezt Moreno és mások is felismerték, s ennek nyomán egyre gyakrabban hangoztatják azt a követelést, hogy a vizsgálatokat a tényleges társadalmi helyzetben kell végezni.

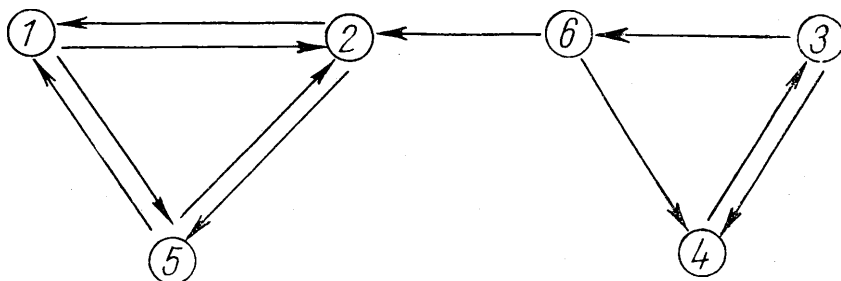
Az üzemszociológiai vizsgálatokban nagy szerepet játszik annak megállapítása, hogy az egyes csoportok tagjai hogyan viszonylanak a hivatalos vezetőhöz. A szociometrikus csoportvizsgálatoknak gyakran ismétlődő tárgya

emellett a szociometrikus értelemben vett „vezér” (leader) meghatározása. Ezen a csoportnak azt a tagját értik, akire leginkább irányul a rokonszenv, akire kedvező értelemben a legtöbb választás esett.

A csoportok szociometrikus struktúráját tipizálják aszerint, hogy a rokonszenv megnyilatkozások egy vagy több személyre irányulnak-e. Megállapítják azt is, hogy ki az ún. „természetes vezető”, akihez bajukban, gondjukban fordulnak a csoport tagjai.

2. ábra.

3. ábra.

Mindezekben a vizsgálatokban, az érdekes módszertani megoldások ellenére, rendkívül mechanikus szemléletet és a valóság durva leegyszerűsítését figyelhetjük meg.

A mikroszociológusok az előbbieken vázlatosan ismertetett módszerekkel megkísérik feltárni az érzelmi csoportok rendszerét. Többek között azt is igyekeznek megállapítani, hogy vannak-e a vizsgált hivatalos szervezetben baráti csoportok, klikkek, és azok milyen pozíciót foglalnak el a hivatalos vezetéssel szemben. Kimutatni igyekeznek továbbá, hogy kik vannak az egyes csoportokban elszigetelt helyzetben és mi okozza elszigeteltségüket.

Mindezek a kérdések — vagyis a módszertan gyakorlati alkalmazása — sokkal inkább elemezhető a szociometriának, illetve a mikroszociológiának olyan területén, mint az üzemszociológia, amelyben az egyik legjelentősebb burzsoá irányzat a már említett „Human Relations” (emberi kapcsolatok).

Amint az eddigiekből kitűnik, a szociometrikusok elsősorban interjú-módszerrel, azaz a csoport egyes tagjainak megkérdezésével igyekeznek felderíteni az egyes hivatali, üzemi, iskolai stb. szervezeteken belül a rokon- és ellenszenvek bonyolult hálózatát és rendszerét. Módszertanilag lényegében két nagy hibaforrással kell számolniuk: az egyik, hogy őszinték-e a megkérdezettek feleletei, a másik, hogy a felelet, amely jó esetben a pillanatnyi érzelmi viszonyt a valóságnak megfelelően tükrözi, mennyire felel meg a csoport tagjai között meglevő állandóbb jellegű közvetlen személyi kapcsolatoknak.

Az első hibaforrásra vonatkozóan a szociometrikus irodalomban gyakran találunk utalásokat, de ezek a dolog lényegét ritkán érintik. Nem mutatnak rá arra, hogy a „ki kivel ül le szívesen ebédelni” kérdésre adott válaszban nemcsak az érzelmi jellegű rokonszenv és ellenszenv van benne, hanem a szűkebb értelemben felfogott tudat is, amely az érzelmi kapcsolatok kialakításában, átalakításában döntő szerepet játszik.

Az érzelmi és a szűkebben vett tudati elem között kölcsönhatás áll fenn. A kettő között lehet, s legtöbbször van is ellentmondás, meg-nem-felelés. Az érzelmi és a tudati elem mint motívum egyaránt részt vesz az interjúra adott felelet, illetve a vizsgált magatartás kialakításában. Figyelembe kell venni azt is, hogy általában a szűken vett tudatos kapcsolat jobban igazodik a lét diktálta törvényszerűségekhez, míg az érzelmi kapcsolat jobban alá van vetve véletlenszerű eseményeknek. Éppen ez utóbbi magyarázza a másik hibaforrást, amelyről a szociometrikus irodalom nem akar tudomást venni. Az előbbiekből következően egyáltalán nem bizonyos ugyanis, hogy a kérdésre adott feleletek megegyeznek a konkrét helyzetben bekövetkező cselekedetekkel.

Mindezek a hibák azonban elsődlegesen nem magukból a módszerekből származnak, hanem a szociometrikus társadalomfelfogásból.

Érdemes megjegyezni, hogy a burzsoá szociológia említett módszereinek van polgári kritikája is, ez azonban figyelmét majdnem kizárólag a mikroszociológia egyes extrém tételeire és a külsőségekre irányítja, de nem veszi bírálat alá a leglényegesebbet, a társadalomfelfogásból eredő hibákat.

Érdemes utalni néhány ilyen „bírálatra”. Sok szó esik arról, hogy a szociometrikus módszer csak „horizontális” síkban tárja fel a csoport struktúráját, de figyelmen kívül hagyja a „vertikális” tagozódást. Ezen közelebből azt értik, hogy egyes vizsgálatok a csoporton belüli társadalmi „statust” (rangot) figyelmen kívül hagyják.

Más szociometrikusokat azért ér bírálat, mert a szociometrikus „test”-et vagy a megfigyelés módszereit nem alkalmazzák a vizsgált csoport konkrét helyzetére, vagyis hogy sematikus módszereket alkalmaznak.

Sokszor előfordul a szociometrikus vizsgálatokban, hogy meghatározatlan kritériumú kérdéseket adnak fel. Ez a probléma vetődött fel abban a vitában, amelyet Moreno Jennings-sel folytatott, aki azt a kérdést adta fel a vizsgált csoport tagjainak, hogy „kivel szeretne pihenni”.

Moreno ezzel kapcsolatban rámutatott arra, hogy a „pihenés”, éppen úgy, mint a „barátság”, a kritériumok egész sorát foglalja magában, és a pihenés különböző fajtái szerint egész más lehet az adott válasz.

Nem kevés bírálattal éri a mikroszociológiát a „hiperempirizmus” szellemében fogant szélsőséges tárgyválasztásért is.

A legutóbbi nemzetközi szociológiai kongresszuson egy amerikai szociológus azzal karikírozta ki társait, hogy amennyiben így fejlődik tovább a polgári szociológia, szükség lesz az „esernyőhasználat” szociológiájára. Ebben az új tudományágban tanulmányozni lehetne az esernyők színét, számát, méreteit, s meg lehetne állapítani olyan törvényszerűségeket, mint azt, hogy esős időben növekszik az esernyőt hordók száma, vagy hogy az esernyőt hordók számához igazodik az esernyők száma.”

Ez a satirikus kritika a modern polgári szociológia legjellemzőbb sajátosságaira mutat rá, arra hogy menekül a társadalom mélyebb összefüggéseinek feltárása elől, megragad a társadalmi élet felületén tapasztalt jelenségek-nél, a magától értetődő összefüggések vizsgálatánál.

A szociometriában és a mikroszociológiában az egyik leginkább szembeszökő jelenség — s ez a polgári szociológusok nem kis részénél is szemet szűr — , hogy az egyes társadalmi jelenségek vizsgálatánál tagadják a rendező elvek szükségességét, sőt sokszor még az általános módszertan szerepét is kétségbevonják. A mikroszociológusok, az „apriorisztikus” elvek ellen hadakozva nem veszik észre — legalábbis sokan közülük nem — , hogy amikor az elmélet jelentőségét tagadják, már ezzel is határozott elméleti platform alapján fognak hozzá a vizsgálatukhoz. Hiszen magának a vizsgálat tárgyának kiválasztása sem mehet végbe a társadalomról előzetesen kialakult valamiféle általános álláspont nélkül.

Az elmélet jelentőségének tagadása annyit azonban mindenestre eredményez, hogy a modern polgári szociológiai kutatások nagy részében merő praktikizmus uralkodik, és emiatt a tudomány határozott elszegényesedése jött létre. A polgári szociológiában nem új ez a jelenség. Kárl Mannheim már az első világháborút követő években megállapította, hogy az amerikai szociológusok felesleges félelemmel viseltetnek az elmélet iránt. A múlt évi nemzetközi szociológiai kongresszuson Lazarfeld ugyanebben az értelemben bírálta az amerikai szociológiát.

A német szociológia háború utáni fejlődéséről Theodor W. Adorno így ír : „Ha Németországban (értsd Nyugat-Németországban) a szociológia jelenlegi állapotát drasztikusan akarnánk jellemezni, akkor azt kell mondanunk, hogy az elszakadt (abgespalten) a filozófiától.” „Még a »politikai szociológiában« is történelmietlen empirikus analízisek uralkodnak.”⁵¹

Sőt maga René König is kijelentette, hogy az „empirikus kutatások fő baja — az elmélet hiánya.” S még önkritikát is gyakorolt ilyenképpen: „A múltban én magam is ellene voltam az általános módszertannak és az általános módszertani kérdéseknek. Most már látom ennek hibás voltát.”⁵²

Németországban a maihoz képest mélyen elméleti volt Max Weber tudományos tevékenysége, pedig polgári szociológus kortársaihoz mérve, nem is joggal tanul, pozitivistának és empirikusnak nevezték.

Az elmélet tagadása megmutatkozik pl. abban is, ahogy G. Gurvitch a dialektikát kezeli. Megtisztítani igyekszik a dialektikát minden filozófiai tartalmától. A materialista dialektika ellen mint „dogmatikus dialektika” ellen lép fel, s mindennek eredményeként nála a dialektika a társadalmi

⁵¹ Kölner Zeitschrift für Soziologie. 1959.

⁵² Idézi: Voproszi Filozofii. 1959. 12. sz.

valóságtól elvonatkoztatott formális logikai szabályok gyűjteményévé lesz.

A szociológiának ez az erőltetett leválasztása a filozófiáról, sőt szélesebben az elméletről, messzemenő következményekkel jár a modern polgári szociológia által végzett kutatások tudományos értékére nézve. Ebből következik pl. többek között az a rendkívül gyakran tapasztalható jelenség, hogy a véletlen és szükségszerű jelenségek között nem tesznek különbséget, és így az alapvető jelenségeket nem választják el a nem alapvetőktől. Csak ebben a szemléletmódban lehet fontosabbnak tartani mondjuk az öngyilkosságról szóló tanulmányokat az osztályok létének és az osztályviszonyoknak feltárásánál.

Ha a klasszikus polgári szociológiával szemben azt a vádat lehet felvetni, hogy benne az egyedi és a különös eltűnt az általánosban, akkor a mikroszociológiát méltán érheti vád azért, hogy csak halvány kísérleteket tesz az általános és tipikus megállapítására, és legtöbbször egyenesen tagadja ilyen absztrakció lehetőségét.

Teljes mértékben illik a jelenlegi modern burzsoá szociológiára — s különösen a mikroszociológusokra és szociometrikusokra — az, amit Lenin Sztrove Gazdaság és ár c. könyvének kritikája kapcsán a burzsoá társadalomtudósokról állapított meg: „Nem hisznek a jelen tudományos elemzésének lehetőségében, lemondanak a tudományról, igyekeznek füttyülni minden általánosításra, elrejtőzni a történelmi fejlődés mindenféle „törvénye” elől, igyekeznek körülkeríteni az erdőt fákkal...”

О СОЦИОМЕТРИИ И МИКРОСОЦИОЛОГИИ

Андраш Хегедюш

В своей статье автор рассматривает буржуазные социологические направления распространившиеся после второй мировой войны, а именно, микросоциологию и социометрию Морено. Прежде всего в статье анализируется вопрос о том, как общественные отношения способствовали образованию типических направлений современной буржуазной социологии, а также вопрос о том, каковы те идеологические течения, которые сыграли роль в процессе складывания указанных социологических направлений.

Очерк рассматривает и критикует понимание общества в упомянутых выше направлениях современной буржуазной социологии, так называемую атомическую теорию общества и Морено «теорию группы», «теорию замены общественных отношений эмоциональными отношениями» и т. д. При этом автор показывает, что то, что в общественной теории этих направлений выставляется под лозунгом «переоценки ценностей» есть не что иное, как теоретический «тупик», отступление, шаг назад.

Автор подробно рассматривает как общественный кризис капитализма отражается в современной буржуазной социологии. Буржуазные социологи не могут закрыть глаза на болезни империалистического общества, регистрируя только поверхностные явления. В своей работе авторстрелится показать, что представители известных направлений буржуазной социологии частью непосредственно, но главным образом косвенно выступают в качестве защитников капиталистического строя.

Заключительная часть посвящена методике упомянутых направлений, технике, применяемой в их исследованиях. Автор критикует тот факт, что в исследованиях, проводимых представителями анализированных направлений лженаучной социологии отнесятся на задний план общественная статистика, и используются главным образом такие субъективные методы, как «интервью» и «анализэле».

ON MICROSOCIOLOGY AND ON SOCIOMETRY

András Hegedűs

In his article the author deals with bourgeois sociologist trends known as "micro-sociology" and the so called Moreno "sociometric" trends, which became famous and gained influence after the second world war. First the article discusses the question of what social relations helped the formation of the typical trends of modern bourgeois sociology and what intellectual trends played a part in their creation. (Simmel and L. V. Wiese „Beziehungslehre", the social conception of Durkheim, feudism, Bergson's irrational philosophy etc.)

The article discusses and criticizes the characteristics of the social conception of the trends of modern bourgeois sociology, which we have just mentioned: among them the so called Moreno "social atomic theory", "the group theory", the substitution of social relations with emotional relations, and at the same time it shows that everything which has been done in their social theories under the slogan of "the revaluation of the values" is nothing else but a retreat, a step back and a theoretical deadlock.

The author of the article deals, in a very detailed way, with the fact on how the social crisis of capitalism is reflected in modern bourgeois sociology. Bourgeois sociologists cannot close eyes before the fundamental illness of imperialist society, but they register only troubles which appear on the surface. The essay explains the roles of the representatives of those trends of sociology, which we have just talked about, and shows their positions as direct, but mostly as indirect defenders of capitalism.

The concluding part of the essay deals with the methods as well as with the technique they applied in their research work. It explains and criticises the pushing into the background of society-statistics, and also the predominance of subjective methods, like the "interview" and the "test" — examinations.